

Yeni Sünnet Tanımları Bağlamında Sünnet-Dindarlık İlişkisi Üzerine Bazı Mülâhazalar

Şemsettin KIRIŞ*

“Some Considerations on the Relationship Between Sunnah and Piety in the Context of New Definitions of Sunnah”

Abstract: The fact that modernization threatened applicability and sustainability of Islamic piety made it necessary to rethink Sunnah. And the necessity of rethinking Sunnah also gave rise to new definitions of Sunnah. And trying to answer the question of why it is necessary to rethink Sunnah led us to reconsider piety because the relationship between Sunnah and piety is a normal and structural relationship. The nature of piety and the nature of Sunnah overlap. This is why it would not be wrong to see the call for the ‘revival of Sunnah’ in the last century among Muslims as a manifestation of the search for piety. Also, assessing Sunnah in this context to redefine it will end the confusion about this matter. Furthermore, the clarification of the concepts will also help to put piety into practice in the modern era because conceptual confusions leads to inconsistencies in one’s behaviors. This article tackles modern definitions of Sunnah and piety and also it assesses the related concepts of Kitab, Sunnah and Hikmah. As a result, the article argues that there is not an obstacle to understanding and defining Sunnah as a form of piety.

Citation: Şemsettin KIRIŞ, “Yeni Sünnet Tanımları Bağlamında Sünnet-Dindarlık İlişkisi Üzerine Bazı Mülâhazalar” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XV/2, 2017, pp. 7-41.

Keywords: Piety, Secularity, Kitâbullâh, Hikmah, Sunnah.

I. Giriş

Sünnetin yapısı ve anlamı, rivâyet kültürünün aktüel değeri gibi konular oryantlizmle karşılaşmanın ardından İslâm dünyasındaki önemini korumuştur. Halkın sünnet algısı ve alışkanlığı, sünnetin gelenekle ilişkisi ve bağlayıcılığı, modern çağda birçok problematik konuları beraberinde getirmiştir. Anlaşılabilirliği ve uygulanabilirliği açısından sünnetin, zihinlerde berrak bir tayin, tahdid ve tarife kavuşturulmasına yeniden ihtiyaç duyulan olgusal bir durum zuhur etmiştir. Kaldı ki modern zamanlarda sünnete sarılma bir dindarlaşma dinamiği olarak ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber’in ‘sünnetime sarılın’ emrini nasıl uygulayacakları hakkında insanların önlerini görebilecek bir yol haritası şekil-

* Yrd. Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis, semsikiris@hotmail.com

lenememektedir. Gelenek ve sünnet arasındaki tedahüllerin tebeyyün ettirilmesi ve gelişim süreci ne olursa olsun, sünnetin bağlayıcılık ve modern Müslümanın 24 saatini ve 365 gününü şekillendiricilik yönünün vuzuha kavuşturulması gerekmektedir. Dindarlıkla ilişkilendirilmiş ‘güncel sünnet’, her devirde uygulanabilen dinamik ve değişime dayanıklı sosyal ve bireysel yapılanma faktörü olabilir. Hz. Peygamber’in söz fiil ve takrirleri şeklindeki klasik sünnet tanımına din eğitimi açısından pratik bir itiraz dile getirilir. Hz. Peygamber’in yaptıklarını değil bugün içinde yaşadığımız toplumun yapabileceklerinden bahseden bir sünnet tanımı arayışından söz etmek gerekir. Klasik sünnet tarifine yapılan bu itiraz da yaşayan ve kendini güncelleyen sünnet tarifine olan ihtiyacımızı perçinlemektedir. Yedisinden yetmişine, kadın ve erkeği ile içinde yaşadığımız zamanlarda modern insanın Hz. Peygamber’e bireysel ve toplumsal çerçevede benzeme imkânı ve potansiyeli, ayrı bir çalışma konusu olabilir. Bu makalenin amacı sünnetin dindarlığın gerçekleştirilmesine bakan yönünü kavramsal olarak anlamaya çalışmak ve dindarlıkla ilişkisi bağlamında yeni bir sünnet tanımı denemesi yapmaktır.

Modern dönemde sünnetin güncellenmesi sorununun nelere dayandığı, hangi saiklerin böyle bir ihtiyacı doğurduğu üzerinde düşünmek gerekir. Müslümanların modern dönemde karşılaştıkları sorunlar, dindarlık bağlamında sorunlardır. Çünkü Müslümanlar geçmişten günümüze yeryüzünde adaleti sağlamayı da dindarlık saymışlardır. Yeryüzünde adâleti sağlamadan önce kendimize karşı da âdil olmaya mecburuz. Kendimize karşı âdil olmanın bir yolu da dindarlığımızı yeniden ele almak olabilir. Sünnetin güncellenmesi tartışmalarının bir kısmının sünnetin kaynağı ile ilgili olması bizi yanıltmamalıdır. Sünnetin kaynağı tartışmasının da temelinde ‘güncelleme’ sorunu, güncellenme sorununun temelinde de sünnetin yaşanması yani dindarlaşma sorunu vardır. Sünnetin yeniden tanımlanması ihtiyacını “Klasik Sünnet Tanımlarının Eleştirisi ve Yeni bir Sünnet Tanımı Denemesi” ve “Sünnetin Yeni Tanımının Yorumu” isimli makaleleriyle dile getiren Hayri Kırbasoğlu şunları söylemiştir:

“Sünnet, fert planında Hz. Peygamber gibi İslâm’ı yaşamak olduğu kadar, aynı zamanda -hem de daha önemli olarak Hz.Peygamber’in oluşturduğu Medine toplumu gibi bir toplumu çağımızda oluşturmaya çalışmaktır.”¹

Medine toplumu gibi bir toplumu çağımızda oluşturmaya çalışmanın dindarlaşma ihtiyacına tekabül ettiği yadsınamaz. Müslümanları modern dönemde bir Medine Toplumu özlemi içinde olmaya sevkeden âmiller vardır. Çünkü modernleşmenin dindarlığı dezavantajlı hale getiren dinamikleri vardır. Dindarlaşmanın zorlaşması sünnete sarılmayı kamçılamiş, sünnete sarılma arzusu da yeni sünnet tanımları arayışına sevk etmiştir.

Sünnetin güncellenmesi üzerine çalışan Ahmet Keleş *Sünnet-Yeni Bir Usul*

¹ M. Hayri Kırbasoğlu, “Klasik Sünnet Tanımlarının Eleştirisi ve Yeni Bir Sünnet Tanımı”, *İslâmi Araştırmalar*, 1991, cilt 5, sayı 1, s. 29.

Denemesi isimli kitabında sünnetin taşıdığı ilkenin günümüze taşınarak yeni sünnetlerin ihdas edilebileceği görüşünü benimsemiş, sünnetin vahiy değil iç-tihat olduğu sonucuna varmıştır. Yazar, çalışmasını 'sünnetin kaynağı' ile ilgili bir sonuç ile bağlasa da hareket noktası sünnetin güncellenmesi bağlamında yeniden ele alınıp tanımlanmasıdır. Sünnetin güncellenmesi ihtiyacının dindarlığın güncellenmesi ihtiyacından çıktığı, çalışmanın bütününde izlenmektedir.

Yavuz Köktaş'ın *Bazı Yeni Sünnet Tanımları Üzerine* isimli çalışmasında modern sünnet tanımları tartışılmıştır. Makalede sünnet olan ile meşru olanın aynı isimlendirmeye maruz bırakılmasının doğurduğu sonuçlar irdelenmiş, günümüzde nelere 'sünnet' denilebileceği konusundaki mülâhazalar değerlendirilmiştir. 'Meşru olan'ın aranması bir dindarlık arayışı olduğu gibi günümüzde nelere sünnet denilebileceği de bir dindarlık arayışıdır. Hz. Peygamber'in sünneti ile başkalarının sünnetinin karşı karşıya getirilmesindeki paradoksa işaret eden yazar, bunu yapmak yerine Hz. Peygamber'in sünnetine yapılan yorumları da sünnet saymanın daha uygun olacağı kanaatine varmıştır.

Olgusal dindarlık, öncelikle Din Psikolojisi ve Din Sosyolojisi alanının konusudur. Din Psikolojisi alanındaki çalışmalarda 'benlik saygısı', 'kendini gerçekleştirme', 'manevi iyi oluş', 'başa çıkma' gibi psikolojinin ilgilendiği olayları dindarlığın nasıl etkilediği ele alınmıştır. Behlül Tokur'un *Dindarlık Sorunu Psikolojik Bir Tahlil* isimli çalışması gerçekleştirilebilirlik olarak dindarlığı bir sorun olarak tanımlamıştır. İnsanlar neden dindar değildir? sorusunun cevabını bulmaya yoğunlaşan yazara göre Kur'an'ın ortaya koyduğu dindarlık bir 'İnsanlaşma Projesi'dir. Bu projenin gerçekleşmesi nefsin kontrol altına alma erdemini yaşam boyu sürdürebilmeye bağlıdır. Nefsi kontrol altına alma erdemi yaşam boyu sürdürememe, dindarlığın önündeki en büyük engeldir.

Naci Kula'nın "Kur'an-ı Kerim'deki Mümin Tiplerini Çerçevesinde İslâmî dindarlık Ölçeği Oluşturma Üzerine Teorik Yaklaşım" isimli makalesinde İslâmî dindarlık ölçeği oluştururken hangi kriterlerin dikkate alınması üzerinde durulmaktadır. Din psikolojisi alanındaki akademik çalışmalarda 'dindarlık ölçekleri' geniş yer tutmaktadır. Bu bağlamda Kur'an'da geçen birçok kavram açıklanarak 'kapsayıcı' bir ölçek çıkarmanın ipuçları ortaya konulmuştur. Yazara göre Kur'an'da yer alan muttaki, muhlis, muhsin, mütevekkil, sâlih, sâdik gibi mümin tiplerini; inanç, ibadet ve ahlâk gibi dindarlık boyutlarını kuşatıcı kapsamlı bir İslâmî dindarlık ölçeğinin esas kriterleri olabilir.

Din Sosyolojisi alanındaki çalışmalarda daha ziyade dindarlığın 'toplumsal değişimi' nasıl etkilediği ve toplumsal dindarlaşmanın 'modernleşmeden' ne kadar etkilendiği ele alınmıştır. Mustafa Tekin'in "Dindarlık Bağlamında Amel-i Salih Kavramına Sosyolojik Bir Yaklaşım" isimli makalesinde modernleşmenin vesayeti altında gelişen dindarlığın sosyal hayata yansımada karşılaşılan 'biçim değiştirme', mekâsîd ve hikmetten kopma ele alınmıştır. Yazara göre insan hayatı bir bütündür. Amel-i sâlihi daraltmak, ibadetlerle sınırlamak

şekilciliğe götürmektedir.

Şekilci ve hurafeci dindarlık eleştirisi ile ilgili bir çalışma da Abdülaziz Bayındır'ın "Kur'an'da Dindarlık Olgusu" isimli tebliğidir. Fitrat kavramı bağlamında dindarlığın ele alındığı çalışmada doğru dindarlığın nasıl olması gerektiği açıklanmıştır. Yazara göre dindarlık kişiyi fitrata götürür, çünkü Kur'an'ın hedefi insanları fitrata götürmektir. Doğru ve sağlam bir dindarlık için Kur'an ayetlerini rasyonel biçimde ele alıp aklın kullanılması gerekmektedir.

İsmail Lütfi Çakan'ın *Dindarlık Dinde Olanı Yaşamaktır* isimli kitap çalışması da dindarlık tartışmalarına farklı bir yaklaşım getirmektedir. Yazara göre dindarlıkla ilgili iki tutum gözlenmektedir. Birincisi 'hurafeci dindarlık' eleştirisi üzerinden kendi dindarlıklarını inşa etmeye çalışanlar, ikincisi hurafeci dindarlığa yönelenler. Çakan'a göre iki gurup da hatalı bir tutum içindedir. Hurafeci dindarlık eleştirisi yapanların sünnetten kopan bir dindarlık arayışı içinde oldukları gözlenmektedir. Hurafeci dindarlığa yönelenler de sünnetten koştukları için bu duruma düşmüşlerdir. Çözüm sünnetin ortaya koyduğu çerçevede ve 'dinin içinde' dindarlaşmadır. Dinin içinde dindarlaşma Hz. Peygamber'in sünnetine sarılmakla uygulamaya konulmuş olacaktır.

Oxford Üniversitesi Doğu Araştırmaları Öğretim Üyesi Melchert, Christopher'in "Ehl-i Hadis'in Dindarlık Anlayışı" isimli makalesinde hadislerin metinleşme sürecinde muhaddislerin dindarlık ile ilgili yaklaşımları ele alınmıştır. Yazara göre muhaddisler, İslâm toplumunu bir bütün olarak ele almış ve dindarlaşmanın ancak ciddiyetle, bireysel ve toplumsal bir disiplinle gerçekleştirilebileceği bilincinde olmuşlardır.

Nevzat Tartı'nın *Dindarlık ve Ahlak İlişkisi* isimli çalışması modern dönemde dindarlığın karşılaştığı sorunları irdelemesi bakımından önemlidir. İyi bir insan nasıl olmalıdır? sorusu üzerinde yoğunlaşan makaleye göre ahlâka aykırı davranışlar toplumdan tepki görmediği için artma eğilimi göstermektedir. Makalede yazarın, "dindarlığın insanlara dünyevî ve maddî refah kazandırmak gibi bir zorunluluğunun bulunmadığı"² yönündeki tespiti de dikkat çekicidir.

Ülkemizde Cumhuriyet döneminde dindarlığın seyrinin nasıl geliştiği de tartışmalara yol açmaktadır. Bu konuda yapılan sosyoloji temelli çalışmalar dikkat çekmektedir. Meselâ "Dindarlık ve Dünyevileşme" başlıklı bir makale yazan Burhaneddin Can'a göre Türkiye, sekülerleştirme ve laikleştirmede model ülkedir.³

Türkiye'de sekülerleşmenin sebeplerini sorgulayan araştırmacı-yazar Dursun Çiçek şunları belirtmiştir:

"Cumhuriyet genelde dini, özel de ise "İslâm" dinini reddeden bir yapı değildi. Aksine

² Nevzat Tartı, "Dindarlık ve Ahlak İlişkisi", *IV. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri*, Ankara 2009, I, 357.

³ Burhaneddin Can, "Dindarlık ve Dünyevileşme", *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 2009, sayı: 13, s. 83.

benimsediği Batılı değerlere göre dönüştürmeyi hedeflediği bir önemli yapı olma özelliğini korumuştur. Cumhuriyet sonrası müteaddiyin insanları yanıltan veya diğere tabirle kafasını karıştıran da dinle ilgili bu tercih olmuştur. Yeni yapı ile uzlaşmayı kabul etmeyen çok küçük bir kesimin dışında genellikle çoğunluk, dini yapının korunduğunu düşünerek yeni yapıyı meşruiyet bağlamında sorgulamamışlardır.”⁴

Yukarıda zikredilen çalışmaların ortak bazı noktaları bulunmaktadır. Yeni sünnet tanımlarını sünnete sarılma refleksi olarak görmek yanlış olmaz. Sünnete sarılma arzusunun da bir dindarlaşma refleksi olarak görmek gerekir. Modernleşme, dindarlaşmayı zorlaştırdığı için sünneti yeniden tanımlanması yorumlanması bir ihtiyaç haline gelmiştir. Sekülerleşme dindarlığın sürdürülebilirliğine meydan okumaktadır. Bu durumun fark edilmesi de bir dindarlık refleksidir. Sünnet, dindarlık açısından kaybettiklerimizi tekrar bulacağımız bir sığınak gibi durmaktadır. Burada önemli olan, modern zamanda sünnetin içinin nasıl doldurulacağıdır. Sünnetin içinini doldurmak için sergilediğimiz davranışlar dindarlığımızın da göstergesi olacaktır.

II. Dindarlık Açısından Sünnet

Herhangi bir çağda dindarlaşma taleplerinin gerçekleşebilirliği engellerle karşılaşılıyor ya da aksamalar oluyorsa bir dindarlaşma sorununun mevcudiyetinden söz edilebilir. Dindarlık açısından sünnet dediğimiz zaman, sünnetin güncellenmesi ve çağın dindarlaşma sorununa cevap vermesini anlayabiliriz. İslâmî dindarlaşma, yapısı gereği tezâhür etmek ister ve dini sosyalleşmeye ihtiyaç duyar. Dini sosyalleşme bireysel dindarlaşmanın toplumda destek bulmasına zemin hazırlar. İfade edilememiş dindarlık ya da bastırılmış dindarlık sürdürülebilirlik sorunu yaşar. Modern çağ, dindarlaşmanın sürdürülebilirliğine göre hayatı dizaynetmediği için İslâmî dindarlaşmayı sekülerleşme ile birlikte düşünmek mecburiyetimiz vardır. Modern çağ bütün paradigmatlarıyla dindarlaşma ile sekülerleşmeyi karşı karşıya getirmiştir. Sekülerliğin dindarlaşma karşısında kendini ifade edebilirliği üzerinde çok durulduğu halde dindarlaşmanın sekülerleşme karşısında tutunabilirliği gündeme getirilmemektedir. Sekülerleşme toplumsal zeminde dindarlaşmaya karşı ‘tutunabilme’ sorunu yaşayacaksa, aynı sorun tersinden ‘dindarlaşma’ için de söz konusudur.

Sünnet güçlü bir geleneksellikle birlikte hayat tarzını ifade etmektedir.⁵ “İslâm’ın aktüalitesinin devamlılığı”⁶ anlamındaki sünnetle ilgili bir yaklaşım

⁴ Dursun Çiçek, “Postmodern Dönemlerde Muhafazakâr Dindarlar ve Yeni İslamcılar Bağlamında Din ve Dindarlık”, *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 2011, sayı: 22, s. 71.

⁵ Zohorul Bari, “İlk İslâm Hukuk Mezheplerinde Sünnet ve Cema’a Kavramları”, (çev. Yavuz Köktaş), *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2002, c. 2, sayı: 1, s. 94.

⁶ Ali Çelik, “Sünnet’e İttibâ Konusunda Farklı Eğilimler”, *İslâmî Araştırmalar*, 2000, c. 8, sayı: 1, s. 75-92.

sorununun bulunmadığı söylenemez. “Günümüzde sünnet yaşayan bir gelenek değil, kitaplardan okunan bir tarih malzemesidir”⁷ söylemi, bir gelenek rak sünnetin modern zamanlarda sürdürülemediğine olan ‘derin bir hüznü’ taşır. “Sünneti tespit eden sadece Hz. Peygamber’in uygulaması değildir. Akıl ve basiret de sünneti tespitinde kriterdir”⁸ söylemi de bütün çağlarda uygulanabilir bir sünnet algısını akla getirir. Modern çağın Müslümanı, ‘omurgası olan bir gelenek’ anlamında kaybettiği sünneti sanki yeniden arzulamaktadır.

es-Sünne, Nebvî sünnet kavramsallaştırmasından farklı, daha genel bir kullanımdır. Tarihin herhangi bir devrinde yaşanmış toplumsal dindarlaşma biçimleri anlamında ‘es-sünne’, fikrî temelini bazı ayetlerden alır. Bunlardan ilki “يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّيبَ كُلَّهَا وَيُنْفِثَ فِيكُمْ كِتَابَهُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ/Allah size bilmediklerinizi açıklamak ve sizi, sizden öncekilerin yollarına iletmek, günahlarınızı bağışlamak istiyor. Allah hakkıyla bilmektedir, hikmet sahibidir”⁹ şeklindeki âyettir.

Toplumların inşa ettikleri tarihin, sünnet-dindarlık bakımından da değerlendirilmesi gerekir. Tarih sadece iyiliklerden oluşmaz. Günahlar, zulümler, katliamlar ve tüm kötülükler de tarihte yer alır. Toplumlar iyi örnek olamamışlarsa ‘model dindarlaşma’ gerçekleşmemiş olur. Model olamamanın bedelini de tüm toplum öder. Bu konuda zikretmek istediğimiz diğer bir delil ise “فَدَخَلْتُ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَّةً فَمَسِيرًا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكذِّبِينَ/Sizden önce (ki milletlerin başından) nice olaylar gelip geçmiştir. Yeryüzünde gezin dolaşın da yalayanların sonunun nasıl olduğunu bir görün”¹⁰ âyetidir. Metinde geçen ve tercümede ‘olaylar’ şeklinde çevirilen ‘sünen’, zikrettiğimiz önceki ayette geçen ‘sünen’ ile şekil ve mânâ olarak aynıdır. Sünen, toplumsal bir dindarlık tecrübesini yansıtmaktadır. Toplum, hayatın içinde tarih inşa sürecinde nasıl bir imtihan vermiş sorusunun cevabı, ‘sünen’ sözcüğünde yatmaktadır. Tarihte beyaz sayfaların yanında siyah sayfalar da görürüz. Hz. Âdem’in iki oğlu arasında cereyan eden elim olaydan itibaren insanlık, iyilik tecrübelerinin yanında kötülük tecrübesi de yaşamaya devam etmiştir. Bu durumda tarihe de bütüncül bakmak, günahları sevaplarla birlikte değerlendirmek gerekir. es-Sünne toplumların dindarlıkla ilgili tarihi tecrübeleridir. Allah ile ilişkilerinde yapabildikleri ve yapamadıklarıdır. Belki de kulluk günah işlemek değil, günah işlediğinde bile Allah’ı hatırlayıp bundan sonra ne yapacağını belirlemektir.

Yukardaki mülahazalar ışığında es-sünne kavramının; (a) hitâbi değil,

⁷ Salahattin Polat, “Hz. Peygamber’in Sünneti ve Değişim”, *Değişim Sürecinde İslâm*, Kutlu Doğum Haftası: 1996/1997, s. 20.

⁸ Bünyamin Erul, “Sünnet Kavramının Oluşum ve Gelişimi”, *İslâmî Araştırmalar*, 2006, c. 14, sayı: 1, s. 92.

⁹ Nisâ, 4/26.

¹⁰ Âl-i İmrân, 3/137.

hitâb-ı ilâhîye cevap niteliğinde, (b) normatiftir değil, formatif olduğunu; kol-nulmuş kuralların şekle bürünmüş şekli olduğunu, (c) nazarî değil amelî olup, ilkelerin pratiğe dörülmesi olduğu söylenebilir.

Sünnetin gözle görülür, elle tutulur bir yanı her zaman bulunacaktır. Çünkü sünnet, Allah'ın emir ve yasak yönüyle râzî olacağı şeylerin kullarında bulduğu/bulacağı karşılıktır. Zikredilen bu hususiyetler bize sünnetin yaşayan ruhunun her dönemde geçerli ve hayatta olduğunu bildirir. İslâm'ın bu çağa vereceği cevap ne olmalı sorusu da insanları sünnet etrafında düşünmeye sevk etmiştir. Aşağıda da görüleceği üzere, İslâm'ın her çağa bakan pratik ve estetik yüzü etrafındaki tartışmalar, yeni sünnet tanımlarını doğurmuştur.

III. Modern Sünnet Tanımları

Hadis ve sünnet kavramları konusunda bir 'kavram kargaşası'¹¹ var mıdır? Modern zamanlarda insanların Hz. Peygamber'e kişilik ve hayat tarzı olarak benzeme potansiyelinin araştırılması birbirinden farklı sünnet tanımlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sünnet denilince Peygamberimiz'in (s.a.v.) söz, fiil ve takriri anlaşılır.¹² Sünnet Hz. Peygamber'in peygamberlik misyonudur.¹³ Sünnet, Kur'an'ın açıklayıcısı, güvenilir bekleşisidir.¹⁴ Fıkıh usulcülere sünneti, Rasullullah'tan Kur'an dışında sadır olan söz, fiil ve takrir anlamında kullanmaktadırlar.¹⁵ Selefî sâlihînin nezdinde sünnet, ister farz ya da vacib olsun, terğib ya da nedb olsun 'dini olan' demektir.¹⁶ Sünnet referansını dinden alan disiplindir. Bir başka deyişle dine göre hayatını disipline etmektir.

Geleneksel sünnet tarifinin dışında modern dönemde yapılan bazı sünnet tanımları şunlardır:

Goldziher'e göre hadis peygamber'den nakledilen şifâhî söz, sünnet ilk Müslüman cemaatte, hâkim olan kullanımıyla şifahi bir hadis bulunup bulunmadığına bakılmaksızın, dînî veya hukukî fiil anlamındadır.¹⁷

Shacht'a göre sünnet, ilk müslüman cemaatin uygulaması, yaşayan geleneğidir.¹⁸

¹¹ Mehmet Özşenel, "Fıkıh, Mezhep ve Sünnet, Hanefî Fıkıh Teorisinde Peygamberin Otoritesi Hakkında Bazı Mülahazalar", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2006, c. 4, sayı: 2, s. 18.

¹² H. Mehmet Soysaldı, *Kur'an Sünnet İlişkisi*, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2002, c. 7, s. 4.

¹³ İbrahim Hatiboğlu, "Çağdaş Hadis Tartışmaları Bağlamında Mevdûdî'nin Dinamik Sünnet Yorumu", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, c. 12, sayı: 1, s. 42.

¹⁴ Muhammed Gazâlî, *Kur'an'ı Anlamada Yöntem*, İstanbul 2016, s. 117.

¹⁵ Hüseyin Mutâvî' et-Tertûrî, "Fıkıh Usulcülerinin Sünnet'le İlgili Bazı Meselelere Yaklaşımları", (çev.: Ramazan Özmen), *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2006, sayı: 8, s. 304.

¹⁶ Abdulfettah Ebû Gudde, "Hadîslerde Geçen Sünnet Kelimesinin Anlamı", (çev.: Yavuz Köktaş), *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2002, c. 2, sayı: 1, s. 142.

¹⁷ Yavuz Köktaş, "Bazı Yeni Sünnet Tanımları Üzerine", *Dîvân: İlmî Araştırmalar*, 2002, c. 7, sayı: 12, s. 97.

¹⁸ Yavuz Köktaş, *Bazı Yeni Sünnet Tanımları*, s. 103.

Fazlurrahman'a göre sünnet normatif (kürsalsal) örnek bir davranıştır.¹⁹ Sonraki nesiller için sünnet, Hz. Peygamber'in davranışı (izlediği yol) anlamına gelmiş, normatifliğini Hz. Peygamber'den almıştır.²⁰ Ona göre herhangi bir dönemde sünnet, yetkili bir kişi tarafından da ihdas edilebilir.²¹ Yaşayan sünnet, Nebvî sünnetin gelişen yorumu ve formülasyonudur.²²

Mevdudî'ye göre sünnet, vahyin tatbikatıdır. Vahiy ile tatbikatının arasını ayırmak mümkün değildir.²³ Nebvî örneklik zamanla sınırlı değildir.²⁴

Abdulfettah Ebû Gudde'ye göre sünnet, dinde tabi olunan meşru fiildir.²⁵ Bu tanıma göre her dönemde 'dini olan' her şey sünnettir. İtikat, ibadet, muamelat, ahlâk, âdâb ve diğerlerine şâmidir.²⁶

Süleyman Nedvî'ye göre hadis, Rasulullah'ın söz, amel ve fiillerini lafzen rivayet etmek. Sünnet ise hadisle ya da Kur'an'la yapılan mütevâtir ameldir.²⁷

Musa Carullah'a göre sünnet, Hz. Peygamber'in kendine gelen vahyi ve risâleti tebliğ etmek amacıyla yaptığı ve yapmaya çalıştığı her şeydir.²⁸

Mücteba Uğur'a göre sünnet, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) inanç, ibadet ve dini hükümler gibi İslâm esaslarıyla ilgili olsun veya olmasın Kur'an-ı Kerim dışında söylediği sözleri yaptığı işleri, uygulamaları, hareket ve davranışları, koyduğu kurallar ve prensiplerdir.²⁹

Yûsuf Kardavi'ye göre sünnet, Kur'an'ın yaşanmış tefsiri, İslâm'ın da pratik ve örnek bir tatbikatıdır.³⁰

M. Yaşar Kandemir'e göre sünnet, Hz. Peygamber'in örnek davranışlarıdır.³¹

M. Hayri Kırbaçoğlu'ya göre sünnet, Hz. Peygamber'in kendi döneminde İslâm Toplumunu, akide, ibadet, tebliğ, siyaset, ekonomi, eğitim, ahlâk, hukuk vb. bireysel ve toplumsal hayatın her alanında yönlendirip yönetmede, Kur'an başta olmak üzere, esas aldığı ilke ve prensipler bütünüdür.

¹⁹ İsmail Hakkı Ünal, "Fazlur Rahman'ın Sünnet Anlayışı ve 'Yaşayan Sünnet' Kavramı Üzerine", *İslâmî Araştırmalar*, 1990, c. 4, sayı: 4, s. 285.

²⁰ Selçuk Coşkun, *Kavramsal ve Olgusal Açısından Sünnet-Gelenek İlişkisi*, İstanbul, 2014, s. 75.

²¹ İsmail Hakkı Ünal, "Fazlur Rahman'ın Sünnet Anlayışı...", s. 289.

²² İsmail Hakkı Ünal, "Fazlur Rahman'ın Sünnet Anlayışı...", s. 293.

²³ İbrahim Hatiboğlu, "Mevdudî'nin Dinamik Sünnet Yorumu", s. 37.

²⁴ İbrahim Hatiboğlu, "Mevdudî'nin Dinamik Sünnet Yorumu", s. 38.

²⁵ Abdulfettah, Ebû Gudde, "Hadislerde Geçen Sünnet Kelimesinin Anlamı", (çev.: Yavuz Köktaş), *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2002, c. 2, sayı: 1, s. 135.

²⁶ Abdulfettah, Ebû Gudde, "Sünnet Kelimesinin Anlamı", s. 136.

²⁷ Süleyman en-Nedvî, *Tahkîku ma'na's-sünne*, (çev.: Abdülvehhâb Dihlevî), Kahire 1399, s. 22.

²⁸ Musa Carullah Bigiyev, *Kitâbu's-Sünne*, (çev.: Mehmet Görmez), Ankara: Ankara Okulu Yayınları 1998, s. 6.

²⁹ Mücteba Uğur, *Asr-ı saadette Sosyal Hayat, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, İstanbul 1994, I, 177.

³⁰ Yûsuf Kardavi, *Sünneti Anlamada Yöntem*, (çev.: Bünyamin Erul), İstanbul 1991, s. 21.

³¹ M. Yaşar Kandemir, *Gönlümüzün Sultânı Habîbullah*, İstanbul 2013, s. 465.

zihniyet ve dünya görüşüdür.³²

Mehmet Erdoğan'a göre sünnet, vahyin onayını almış davranışlar bütünüdür. Kur'an'ın açılımıdır.³³

İsmail Hakkı Ünal'a göre sünnet, Hz. Peygamber'in dinî ve ahlâkî örnekliğidir.³⁴

Yavuz Köktaş'a göre sünnet, Kur'an'ın yorumu ve beyânıdır; pratiğe sokulmuş, somutlaşmış, ete kemiğe bürünmüş halidir.³⁵

Ahmet Keleş'e göre sünnet, ardından bizim de aklımızı kullanmamıza imkân veren Rasûlullah'ın içtihatlarıdır. Bu içtihatlar Kur'an'a rağmen değil, Kur'an'dan hareketle ve ondan istinbat iledir.³⁶

Mustafa Ertürk'e göre sünnet, Hz. Peygamber'in sünnetinden başka sahâbe, tâbiun, tebeu't-tâbiin ve daha sonraki Müslümanların ferden ve gurup olarak ilk defa başlattığı, kısmen ve başkaları tarafından talep edilen hayatın her sahası ile ilgili; dinî, sosyal, idârî, askerî, siyâsî, iktisâdî ve hukûkî kararları, uygulamaları, yöntemleri ve anlayışları temsil eden ve dinî anlamda bağlayıcılığı da ifade etmeyen her türlü müsbet ve güzel faaliyetin adıdır.³⁷

Modern sünnet tanımlarında dikkat çeken husus şudur: Batılı araştırmacıların tanımları hadis ve sünnetin bir veri olarak tarihteki otantik yerini tespit ile ilgilidir. Müslüman ilim adamlarının tanımlarının hareket noktası daha farklıdır. Modern zamanlarda Müslümanların kendilerine Dindarlığımın gereğini yerine getirebiliyor muyum? sorusunu, geçmişe nazaran daha çok sormaya başladıkları söylenebilir. Dinin terbiye ikliminden uzaklaşma hissi, bir dindarlaşma refleksi ihtiyacını doğurmuştur. Dindarlaşma refleksi, sünnete sarılma ihtiyacı olarak tezahür etmektedir. Sonuç olarak modernleşme, Müslümanların kendilerini dindarlık açısından güncellemeleri ihtiyacını getirmiştir. Sünnete sarılma adı altında uygulanan yanlış örnekler de Müslüman düşünür ve ilim adamlarını yeni sünnet tanımları bulmaya yöneltmiştir.

IV. Dindarlık Tanımları ve Dindarlığın Tabiatı

Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre dindar, dini inancı güçlü, din kurallarına bağlı kimse, mütedeyyin demektir.³⁸ Dindar duruma gelmek anlamında 'dindarlaşmak' sözcüğü ile 'Dindarlaşmak işi' anlamında 'dindarlaşma' sözcüğü de aynı sözlükte yer almaktadır. Dindarlık "Dinin yapılmasını emrettiklerini

³² M. Hayri Kırbasoğlu, *Klasik Sünnet Tanımlarının Eleştirisi*, s. 37.

³³ Mehmet Erdoğan, *Akil Vahiy Dengesi Açısından Sünnet*, İstanbul 1995, s. 266.

³⁴ İsmail Hakkı Ünal, *Açık Oturum*, Türkiye Hadis Meclisi 67. Oturumu, <https://www.youtube.com/watch?v=velFjQ4q8pU>, erişim tarihi: 18.05.2017.

³⁵ Yavuz Köktaş, *Günümüz Hadis Problemleri*, İstanbul 2014, s. 166.

³⁶ Ahmet Keleş, *Sünnet, Yeni Bir Usul Denemesi*, İstanbul 2015, s. 171.

³⁷ Mustafa Ertürk, *Sünnetin Güncelleştirilmesine Doğru*, Ankara 2005, s. 26.

³⁸ *TDK Türkçe Sözlük*, "dindar" md., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları 2011.

yapma, yasaklarından kaçınma hali, tedeyyündür.³⁹ Dindarlık değerlendirilmesi göstergeler ve görüntüler üzerinden (zahire göre) yapılır.⁴⁰ Dindar, bir dine uyan kişi demektir. Herkes kendi dinine uymaya çalışır.⁴¹ Kişinin sağlam bir inançla Allah'ın emirlerine uyması ve yasaklarından kaçınması, canlı ve cansız varlıklara karşı olumlu duygu, düşünce ve davranış biçimi geliştirmesi, bunları yaparken de Allah'a karşı sevgi, saygı ve bağlılık şuuru içerisinde bulunması halidir.⁴² Dindarlığın, kişinin hem duygu hem düşünce hem de davranışlarıyla ilgili bir durum olduğu, bu üç açıdan canlı ve cansız varlıklara karşı müspet tutum geliştirmekle beraber, Yaratıcının hoşnutluğunu celp edecek niyazda bulunmanın da yine dindarlığın bir gereği olduğu anlaşılmaktadır.⁴³ Doğru dindarlık, aklı kullanmayı ve Allah'ın kitabına uymayı gerektirir.⁴⁴ Gerçek dindarlık tevhit, istikâmet, dürüstlük ve ibadet/kulluk erdemlerini birlikte sahiplenip, gücü ölçüsünde yaşamaktır.⁴⁵

Burada konunun analiz edilebilmesi için üç kavramsallaştırmaya ihtiyâcımız bulunmaktadır. Bunlar 'dindarlaştırma', 'dindarlaştırma tercihi', 'dindarlığın sürdürülebilirliği' kavramlarıdır. 'Dine zihinsel anlamda bağlılık' ile 'Dinin kurallarına uyma' birbirinden farklı şeylerdir. Modern zamanlardaki dindarlık tanımları daha çok dine zihinsel anlamda bağlılık noktasında buluşmaktadır. Bu tanımlarda 'dinin kurallarını hayata geçirme yönü' genellikle ihmal edilmiştir. Bunun sebebi büyük ölçekte batıdaki dindarlık algısıdır. Türkiye'de dindarlık ile ilgili yazılan makale ve alan araştırmalarına baktığımızda bunların çoğunun batıdaki çalışmaların tercüme üzerine bina edildiğini görüyoruz. Bu durum dindarlık ölçeklerine de yansımış durumdadır. Bugün ülkemizdeki dindarlık ölçeklerinin çoğu batıdaki din algısı ekseninde kurgulanmış ölçeklerdir. Batıdaki dindarlık algısı 'dine zihinsel ve duygusal bağlılık' şeklinde olup, bireysel ve sosyal hayatını din kurallarına göre düzenlemeyi içermemektedir. Oysa İslâmî dindarlık, yapısal olarak farklılık arz eder. Kişinin pratik hayatını da din kurallarına göre düzenlemesini gerektirir. Bu bağlamda biz, zihinsel duygusal ve fiziksel değişimi içeren dindarlığa 'dindarlaştırma' diyoruz. Dindarlaştırma, 'tedeyyün' kavramını karşılamaktadır. Tedeyyün Arapça tefe'ul kalıbındandır. Bu kalıp, bir çabayı ve gayreti gerektiren fiillerde kullanılır. Bir eylem olarak dindarlaştırma hayatının belirli bir döneminde karar vermeyi, ter-

³⁹ Mehmet Doğan, "Dindarlık", *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 1987.

⁴⁰ Nevzat Tartı, "Dindarlık ve Ahlak İlişkisi", *IV. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri*, 2009, c. 1, s. 349.

⁴¹ Abdülaziz Bayındır, "Kur'an'da Dindarlık", *Dindarlık Olgusu Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri*, 2006, s. 27.

⁴² İsmail Sağlam, "Anne-Baba Dindarlığının Çocuklar Üzerindeki Etkisi", *Dindarlık Olgusu Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri*, 2006, s. 164.

⁴³ İsmail Sağlam, "Anne-Baba Dindarlığının Çocuklar Üzerindeki Etkisi", s. 179.

⁴⁴ Abdülaziz Bayındır, "Kur'an'da Dindarlık", s. 42.

⁴⁵ İsmail Lütfi Çakan, *Dindarlık Dinde Olanı Yaşamaktır*, İstanbul 2016, s. 43.

cih yapmayı gerektirir. ‘Sürdürülebilir dindarlık’ öncelikle bir tercihin yaşatılmasına bağlıdır. Dindarlaşmanın kişi ile Allah arasında olan bir yanının bulunmasına karşılık ‘dindarlaşma tercihi’, dindarlığın toplumda sosyal kabulünü ve statü talebini ifade eder. Dindarlaşma tercihi derken kişiliğin şekillendiği ve daha çok ortaöğretim dönemi olan 15-18 yaş arası döneme tekabül eden dönemde gençlerin ‘dindarlaşma’ ya da ‘sekülerleşme’ seçenekleri arasında bir tercihte bulunmasını kastediyoruz. Türk Dil Kurumu Sözlüğü ‘seküler’ kavramını ‘dinden bağımsız olan’ şeklinde karşılamıştır.⁴⁶ Dindarlaşmanın dikotomik karşılığı dinden bağımsızlaşmadır. ‘Dindarlaşma’ olgusunun dinden bağımsızlaşma ile birlikte değerlendirilmesi zarureti bulunuyor. Bu değerlendirmeyi yapmamızın (a) Dindarlaşmanın, dinden bağımsızlaşmaya (sekülerleşmeye) karşı kendini ifade edebilmesi, (b) Dinden bağımsızlaşmanın, dindarlaşma karşısında kendini ifade edebilmesi şeklinde iki sonucu olacaktır.

Dindarlaşmanın sekülerlik karşısında tutunabilirliği, doğru tanımlanması ve anlaşılması ile de ilgilidir. ‘Allah’ın yasak kıldığı işlerden kaçınabilirliği’ ihtivâ etmeyen, ‘dine zihinsel ve duygusal bağlılık’ ile sınırlı dindarlık tanımlarıyla nereye varabiliriz? İslâmî dindarlık Allah’ın sınırları içinde O’nun istekleriyle uyum içinde bir hayat yaşamaktır. Dindarlaşma, “Rabbine giden bir yol aramaktır.”⁴⁷ Bu arayış öncelikle ‘dindarlama tercihi’ yapmakla olur. İnsanlar dindarlaşma tercihinde bulunabilir ama dindarlaşma gerçekleşmeyebilir. Saygı duyulması, korunması, desteklenmesi, büyütülmesi gereken, öncelikle dindarlaşma tercihidir. Bu konuda şu hadisi zikretmek uygun olur: “Kimi, yaptığı iyilik sevindiriyor ve günahları da üzüyorsa o kimse mü’mindir.”⁴⁸ Yaptığı iyiliğe sevinen, işlediği günaha üzülen, ‘dindarlaşma tercihi’ yapmıştır. Dindarlaşma sıfır günah, beşerî münasebetlerde kusursuzluk, ibâdetlerde eksiksizlik, sınırsız sabır, sınırsız merhamet demek de değildir. Dindarlaşma yönünde yapılan tercihin sürdürülebilirliği, kusursuzluğu mânâsına gelmez.

Dindarlaşma, doğası gereği tezâhür etmek ister. Gizlenmiş dindarlaşma olmaz, olsa bile sürdürülemez. İç dünyamızın dindar olması yetmez, iç dünyamızda olan dini duyguların cesaretle dışa vurulması da ‘keyfiyetli bir dindarlık için’ gereklidir. Dindarlığın doğasında artma arzusu vardır. Asıl dindarlık samimiyetin artmasıyla artar. Dindarlık bireysel bir ‘olgunlaşma süreci’ olmakla birlikte sürdürülebilirliği için toplumsal bir destek de gerekir. Sosyal ortam, dindarlaşmanın artma ya da eksilmesini doğrudan etkiler. Saf dindarlık, dışa vurmak isteyen, taşmak isteyen bir iç aydınlanma ve duygu birikimidir. Dindar zannedilme korkusu gerçekte benimsenmemiş, içten gelmeyen bir dindarlık tezahürünü çağırıştır. Böyle bir korku gerçekten varsa samimi bir dindarlığın olmadığından işareti olabilir. Başkaları tarafından ‘dindar zannedilme’, sonraki hayatını da ‘dindarlık’ çizgisinde sabit tutacağı garantisini vermek anlamına

⁴⁶ TDK Türkçe Sözlük, “seküler” md.

⁴⁷ Nebe’, 78/39.

⁴⁸ Tirmizî, Fiten, 7; İbn Mâce, Fiten, 8.

gelir. Bu sebeple ‘dindar zannedilmekten kaçmak isteyenler’ çıkar. Dindar zannedilmekten kaçmak ‘dindarlaşmadan’ kaçmakla aynıdır. Kendini dindar zannettirecek belirtilerden kaçarak dindarlaşma gelişmez.

Dindarlaşmada itici güç, Allah’ın kullarından bir şeyin yapılmasını istemesidir. Allah’ın istemediği ve arzu etmediği şeylerle dindarlaşma olmaz. Allah’ın istemediği şeylerle uygulanan bir dindarlaşma belki samimi dindarlaşma olabilir ama doğru dindarlaşma olmaz. Uyguladığımız dindarlaşma biçiminin ilâhî iradeye uygun olarak gerçekleşmesi gerekir. İnsanlar nasıl dindarlaşacaklarını bilmeden de bir dindarlık arayışına girebilmektedirler. Samimi ama yanlış dindarlaşma biçimi olarak ‘ruhbanlık’ örnek verilebilir. Ruhbanlık ile ilgili ayete bakalım:

“... (Kendiliklerinden) icat ettikleri ruhbanlığa gelince; biz onu onlara farz kılmamıştık. Allah’ın rızasını kazanmak için onu kendileri icat etmişlerdi. Fakat ona da gereği gibi uymadılar. Biz de içlerinden iman edenlere mükâfatlarını verdik. Fakat onlardan birçoğu da fâsık kimselerdir.”⁴⁹

Bu ayette ruhbanlığın bir dindarlaşma biçimi olduğunu anlıyoruz. Çünkü ‘Allah’ın rızasını kazanma arzusu’ ile yapılan bir uygulamadır. Ayette bunun ‘doğru dindarlaşma biçimi olmadığına da işaret vardır. O zaman ‘doğru dindarlaşma’ nedir? Doğru dindarlaşma Allah Teâlâ’nın arzu ve istekleri istikâmetinde gerçekleşen dindarlaşmadır. Allah Teâlâ’nın kullarından somut istekleri nedir sorusunu sorarsak, ‘Kitâbullâh’ kavramını karşımızda buluruz. Çünkü ‘kitâb’ kelimesinin Kur’ân’da ve hadislerdeki kullanım biçimleri, Allah’ın kullarından pratik hayatlarında somut ve elle tutulur istek ve emirlerine karşılık gelmektedir.

V. Dindarlık Bağlamında Kitap ve Sünnet Kavramlarının Kullanımı

Bildiği üzere, Kitap-sünnet kavramsallaşması, Kur’ân-sünnet kavramsallaşmasından farklıdır. Zira birincisi ‘hüküm’ odaklı, ikincisi ‘metin’ odaklı bir kavramsallaşmadır. Ayet ve hadis metni üzerinden yapılan değerlendirmelerde metinle aramızda insan bulunmadığı için dini bir meselenin yüzlerce çeşit anlaşılma imkânı bulunabilmektedir. Dini metinlerle aramıza, insan toplum ve tarihi verilerin de girmesi, birden çok anlama gelebilme seçeneklerini makul, anlaşılabilir ve kabul edilebilir bir seviyeye indirmektedir. Salt metinler üzerinden yapılan okumalarda sübut ve delâlet tartışmaları eksik olmamakta, bu durum dinin pratiğe dökülmesini olumsuz etkilemektedir. Bu açıdan bakıldığında bizim tercihimiz Kur’ân-sünnet kavramsallaşması değil, kitap-sünnet kavramsallaşmasıdır.

⁴⁹ Hadîd, 57/27.

'تركت فيكم' ifadesiyle başlayan meşhur sekaleyn hadisinde⁵⁰ 'ikinci bırakılanın' ne olduğu ile ilgili çalışma yapıldığı halde⁵¹ birinci bırakılanla ilgili bir çalışma yapılmamıştır. Burada amacımız 'birinci bırakılan' ile ilgili bir çalışma yapmak değildir. Bu mesele bu çalışmanın konusu olmamakla birlikte bir hususa işaret etmek gerekir. 'تركت فيكم' diye başlayan sekaleyn rivâyeti ile Muaz b. Cebel'in (r.a.) Yemen'e gönderilmesi rivâyetinde⁵² de 'el-Kur'an' lafzı değil 'el-kitâb' lafzı geçmektedir. Hz. Peygamber'in Kitâbullâh'ı vasiyyet ettiği ile ilgili Buhârî ve Müslim'in ittifak ettiği bir rivâyet de bulunmaktadır.⁵³ Söz konusu rivâyette de yine 'Kur'an' değil, Kitâbullâh lafzı geçmektedir.

Hız. Ömer recm ile ilgili "كتاب الله لكتبت آية الرجم بيدي" /In-sanlar, 'Ömer Allah'ın kitâbına ilave yaptı' demeselerdi recm âyetini elimle yazardım"⁵⁴ demiştir. Aynı ifade Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde "ولولا أن يقول "كتاب الله ما ليس منه لكتبت في ناحية المصحف" /Ömer Allah'ın kitâbına ekleme yaptı demeselerdi, Mushaf'ın bir kenarına (recmi) yazardım." Recm hadisi ile ilgili kapsamlı ve karşılaştırmalı bir çalışma ortaya koyan Selçuk Coşkun şunları söylemiştir:

'Kitâbullâh', Kur'an için kullanıldığı gibi Allah'ın kullarına hükmettiği ve farz kıldığı şeyler için de kullanılır. Bunlar ister Kur'an'da yazılmış olsun, ister olmasın.⁵⁵

Hız. Peygamber zamanında 'Allah'ın kitâbı' denildiğinde sadece Kur'an'ın anlaşılmadığının başka örnekleri de vardır. Meselâ Ebû Cuhayfe'nin (r.a.) rivayetine göre o, şöyle söylemiştir:

Ben, Allah'ın Kitâbı'nda bulunandan başka yanınızda vahiyden bir şey var mıdır? diye Alî'ye (r.a.) sordum. Şöyle cevap verdi: Taneyi toprak içinde yaran ve insanı yaratan Allah'a yemin ederim ki, ancak Allah'ın Kur'an'daki hükümleri anlama hususunda insana ihsan etmekte olduğu anlama kabiliyeti ve şu kılıcımın kınındaki sahifede yazılı hükümlerden başkasını bilmiyorum. Ravi Ebû Cuhayfe şöyle devam etti: Bu sahifedeki hükümler nedir diye sordum. Şöyle cevap verdi: Bu sahifede 'maktulün diyeti', 'esirin bağının çözülmesi' ve 'bir kâfire mukabil bir müslümanın öldürülmeyeceği' hükümleri vardır dedi.⁵⁶

Bu hadis bize sahâbenin, Allah'ın kitâbı denildiğinde sadece Kur'an metnini değil, genel manada Allah'ın hükümlerini anladıklarını göstermektedir.

⁵⁰ Muvatta', Kader 3 (II. 899).

⁵¹ bkz: Bünyamin Erul, "Hz. Peygamber'in Bize Bıraktığı Miras "Kitab ve Sünnet" Bırakıldığını İfade Eden Rivayetlerin Tedkiki", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2007, c. 7, sayı: 1, s. 9-33; Kadir Gürler, "Sekaleyn" Hadisi ve "Ehl-i Beyt" Kavramı Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *I. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu*, c. 1, s. 553-579

⁵² Ebû Dâvûd, Akdiye, 11; Tirmizî, Ahkâm, 3.

⁵³ Buhârî, Vesâyâ, 1; Müslim, Vasiyyet, 16.

⁵⁴ Buhârî, Ahkâm, 21.

⁵⁵ Selçuk Coşkun, *Hadise Bütüncül Bakış*, s. 234.

⁵⁶ Buhârî, Cihâd ve Seyr, 170.

عن أبي جحيفة رضي الله عنه قال: قلت لعلي رضي الله عنه هل عندكم شيء من الوحي إلا ما في كتاب الله؟ قال والذي فلن الحية وبرأ النسمة ما أعلمه إلا فهما يعطيه الله رجلا في القرآن وما في هذه الصحيفة. قلت وما في الصحيفة قال العقل وفكاك الأسير وأن لا يقتل مسلم بكافر

Ebü Hüreyre'nin (r.a.) rivâyetine göre Hz. Peygamber'e bir bedevî ve hasmî gelir. Aramızda Allah'ın kitâbı ile hükmet der. Hasmî da 'doğru söyledi, aramızda Allah'ın kitâbı ile hükmet' der. Hz. Peygamber, emrinde çalıştığı kişinin hanımı ile zina eden gence yüz sopa ve bir yıl sürgün cezasına hükmeder. Hükümünü açıklamadan önce "Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki, ben, aranızda elbette Allah'ın Kitabı ile hükmedeceğim" buyurur⁵⁷. Kur'ân metninde yüz sopa geçtiği halde bir yıl sürgün geçmemektedir. O halde Hz. Peygamber zamanında, 'Allah'ın kitâbı' denildiğinde sadece Kur'ân metni anlaşıl-mamaktadır. Kur'ân'ın metnini de kuşatan ilke, yasa ve kural ve mekâsıda da-yalı bir anlayış, anlaşılmaktadır.

Hasan Basrî diyor ki: "ألا إن من شرار الناس أقواما قرءوا هذا القرآن لا يعملون بسنته" /Dikkat edin insanlar arasında öyle şerhileri var ki şu Kur'ân'ı okurlar, sünnetiyle amel etmezler⁵⁸. Bu ibareden açık olarak anlaşılın sünnetin 'uygulama' olduğudur. İlk dönem âlimler de hep bu gözle bakmışlar, Kur'ân'a da metin merkezli değil, hüküm merkezli bakmışlardır.

Sözü ilk sahibine nisbet etme geleneği Yahudilik ve Hristiyanlıkta bulunuyordu. İsnadın Müslümanlara özgü olmasından kastedilen, mükemmel, güvenli ve nesiller arası kopukluğun olmadığı sistematik bir isnad kullanımımızdır⁵⁹. Bu açıdan bakıldığında İslâm ile ehl-i kitâb kültürünün manevi akrabalığı inkâr edilemez. Temel itikad ve ahlâk konularında kaynak birliği söz konusudur. Bu temel itikad, ahlâk ve hukuk konuları İslâm dininde daha kamil ve daha tam olarak gelmiş, bu şekilde İslâm dini her zaman ve mekana uygun evrensel hükümler taşır olmuştur⁶⁰. Mişna'yı yazılı kültürün beraberindeki sözlü rivayet kültürü olarak anlamak gerekir. Sözlü kültürde sözün, yazıya nisbetle daha baskın bir rolünün olduğu⁶¹ âşikardır. Bu bağlamda Mişna kültürü ile sünnetin benzerliği teleolojik ve deontolojik olarak İslâm'ın mesajının özgünlüğüne halel getirecek bir yanı bulunmamaktadır. Mişna metin bağlamlı değil hüküm bağlamlı sözlü kültürdür. İslâm'ın ilk üç asrında da sözlü kültürün etkisi olmuştur. Sözlü kültürden yazılı kültüre geçişte taşınan kaygı ilahi emirleri korunmasından ziyade uygulanmasıyla ilgili kaygılardır. Hz. Ömer'in

⁵⁷ Buhârî, Şurût, 9.

عن أبي هريرة رضي الله عنه وزيد بن خالد الجهني رضي الله عنهما أنهما قالوا: إن رجلا من الأعراب أتى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال يا رسول الله أنشدك الله إلا قضيت لي بكتاب الله فقال الخضم الآخر وهو أقره من نعم فاقض بيننا بكتاب الله وأئذن لي فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم (قل). قال إن ابني كان عسيقا على هذا فزني بامرأته وإني أخبرت أن على ابني الرجم فأتدبت منه بماناة شاة ووليدة فسألت أهل العلم فأخبروني أنما على ابني جلد مائة وتغريب عام وأن على امرأة هذا الرجم فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم (والذي نفسي بيده لأقضين بينكما بكتاب الله الوليدة والغنم رد وعلى ابنك جلد مائة وتغريب عام اعد يا أنيس إلى امرأة هذا فإن اعترفت فارجمها). قال فعدا عليها فاعترفت فأمر بها رسول الله صلى الله عليه وسلم فرجمت

⁵⁸ Muhammed b. Vaddâh el-Kurtubî (v. 289/901), *Kitâbun fîhi mâ câe fi'l-bida'*, (thk. Bedr Abdullah el-Bedr), Riyâd, 1996, s. 186.

⁵⁹ Yavuz Köktaş, *Günümüz Hadis Problemleri*, s. 288.

⁶⁰ Yavuz Köktaş, *Günümüz Hadis Problemleri*, s. 290.

⁶¹ Mehmet Sait Toprak, *İslami Gelenekte Kitabet Aleyhtarlığının Yahudi Menşei Meselesi*, s. 175.

sünnete dair bilgileri bir araya toplamayı düşünmesi, istişare ve istihare ettikten sonra vaz geçmesi olayında sarf ettiği sözler de onun kitab ve sünnet anlayışını ortaya koyacak mahiyettedir. Şunları söylemiştir: Ben hadisleri yazdırmayı istemişim. Hatırladım ki sizden önce bir millet, kitaplar yazmışlar, onlara önem vermişler ve Allah'ın kitabını terk etmişlerdi. Allah'a yemin ederim ki ben Allah'ın kitabını bir başka şeyle örtemem, ona gölge düşüremem.”⁶² Hz. Ömer'in sözünde “sizden öncekiler Allah'ın kitabını terk etmişlerdir” cümlesinde terk edilen nedir? Kutsal metinler midir, yoksa kutsal metinlerdeki hükümlerin uygulamaya dökülmemesi midir? Tahrif nokta-i nazarından kitâb-ı mukaddesi inceleyip Kur'ân ile mukayese yapan Necdet Çağıl bu konuda şunları söylemiştir: Kur'ân-ı Kerîm gibi Tevrat da müstakil bir metin olarak çok kapsamlı bir sözcük olan 'kitap' ifadesini tek başına karşılayabilecek manevi bir potansiyele hâizdir.⁶³ Necdet Çağıl çalışmasında, esas tahrifin lafız tahrifi değil mânâ tahrifi olduğu sonucuna varmıştır. Kur'ân öncesi Tevrat ve İncil gibi kitabların lafız olarak değil mânâ olarak tahrif olunduğunu söylemek metin merkezli değil, hüküm merkezli bir yaklaşımdır. Bu da el-kitâb'ın yazılı metinden çok 'hüküm' anlamına geldiği yolundaki tezimizi desteklemektedir.

İbn Kayyım el-Cevziyye bu konuyu şöyle izah eder:

“Kitâb ile sünnet arasında -hamd olsun- bir teâruz yoktur. Bu konu Kitâbullâh kavramının bilinmesiyle daha iyi bilinir ve anlaşılır. Hz. Peygamber'in “Allah'ın kitabında bulunmayan şartlar geçerli değildir”⁶⁴ sözündeki 'el-kitâb'dan murad, kesinlikle Kur'ân değildir. Çünkü insanların (akitlerde) ileri sürdüğü sahih şartların çoğu Kur'ân'da yer almamaktadır. Sahih şartlar, sünnet ile bilinir. Allah'ın kitabından maksadın Allah'ın hükmü demek olduğu da bilinen hususlardandır. Nitekim Allah Teâlâ 'kitâballahi aleyküm'⁶⁵ avetinde de Allah'ın kitabı, hükmü anlamındadır. Hz. Peygamber'in disleri kırma ile ilgili 'Allah'ın kitabı, kısastır'⁶⁶ sözünden maksat da Allah'ın hükmüdür. Allah'ın kitabı, Allah'ın kelâmına denildiği gibi hükmüne de denilebilir.”⁶⁷

İbn Kayyım'ın “sahih şartlar sünnet ile bilinir” demesinin bir anlamı bulunmamaktadır. Demek ki Kur'ân'da geçmeyen ama 'Allah'ın kitabı' şeklinde isimlendirilecek şeyler bulunmaktadır.

Kur'ân'da yer almayan ama Allah'ın hükmü anlamında Kitâbullâh'da yer alıp Hz. Peygamber'in uygulaması/sünneti ile bilinen uygulamalar arasında; (a) evli iken zina edenin recmedilmesi,⁶⁸ (b) recmedilenin cenaze namazının

⁶² Hatib Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, Dımaşk 1949, s. 49.

⁶³ Necdet Çağıl, *Kitab-ı Mukaddes'in Neyi Tahrif Edildi? Tahrif Olayının İçyüzü ve Arka Planı*, İstanbul 2016, s. 306.

⁶⁴ Muvatta, Itk, 14; Buhârî, Büyû, 73, Şürût, 13; Müslim, Itk, 8.

⁶⁵ Nisâ, 4/24.

⁶⁶ Buhârî, Sulh, 8; Müslim, Kasâme, 24.

⁶⁷ İbn Kayyım el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-muvakkîn*, I, 176.

⁶⁸ Buhârî, *Muhâribûn min ehli'l-küfri ve'r-ridde*, 6.

kılınması,⁶⁹ (c) başkasının zeker ve husyesini işlevsizleştiren kişinin diyet ödemesi,⁷⁰ (d) lanetlenen eşlerin ayrılması ve asla birleşmemeleri,⁷¹ Hz. Ebû Bekir (r.a.) zamanında içki had cezası kırk sopa olarak uygulandığı halde Hz. Ömer (r.a.) zamanında seksen sopa uygulanması⁷² gibi uygulamaları saymak mümkündür. Bilindiği üzere, içkiye uygulanan her iki ceza da Kur'ân'da geçmemektedir. Şâtübî, içkiye had cezası uygulaması, Kur'ân'ın Mushaf haline getirilmesi gibi uygulamaların sahâbenin icma ile gerçekleşen sünnet anlamına geldiğini belirtir.⁷³

Sözlü olarak vahyedilmesine rağmen Kur'ân, kendinden ısrarla 'Kitâb' adıyla söz etmiştir.⁷⁴ Kur'ân'da ehl-i Kitab kullanımının Yahudiler ve Hristiyanlar anlamına geldiği daha çok En'am suresinin 156. Ayetinde geçen "عَلِمَ بِمَا فِي بَيْتِهِمْ مِنْ قَبْلِهَا / Bizden önceki iki tâife" ifadesinden çıkarılmıştır.⁷⁵ Kur'ân'dan 'Kitâb' olarak söz edilmesinin kendi bağlamları içerisinde çok farklı anlamları olduğu kesindir.⁷⁶ Ehli Kitabı "herhangi bir kutsal kitabı (ya da metni) olanlar" şeklinde tanımlarsak, bu durumda yeryüzünde Ehli Kitab kategorisine girmeyen hemen hiçbir toplumun kalmadığı rahatlıkla söylenebilir.⁷⁷ Mecusiler dinsel öğretilerinin yer aldığı kutsal metinlere sahip oldukları halde ehl-i kitab sayılmamıştır. Kestiklerinin yenilmeyeceği ve hanımlarıyla evlenilmeyeceği, yalnızca cizye ödeyecekleri belirtilmiştir. İmam Ebû Yûsuf, Arap müşrikleri hariç putperest ve ateşperestlerden cizye alınabileceği, ancak ehl-i kitab dışındakilerin kestiklerinin yenilmesi ve kadınlarıyla evlenilmesinin caiz olamayacağını belirtmiştir.⁷⁸ Kitab ehli olmanın bir kutsal metni şeklen elinde bulundurmadan çok dindarlıkla ilgili olduğunu düşünüyoruz. Çünkü En'am 156. âyetin siyâkında bir dindarlık portresi ortaya konulmuştur:

(Ey Muhammed!) De ki: "Gelin, Rabbinizin size haram kıldığı şeyleri okuyayım: Ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anaya babaya iyi davranın. Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Sizi de onları da biz rızıklandırırız. (Zina ve benzeri) çirkinliklere, bunların açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Meşrû bir hak karşılığı olmadıkça Allah'ın haram (dokunulmaz) kıldığı canı öldürmeyin. İşte size Allah bunu emretti ki aklınızı kullanasınız."

⁶⁹ Nesâî, Cenâiz, 64: Abdurrazzak, *Musanef*, III, 536.

⁷⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 97.

⁷¹ Ebû Dâvûd, Talak, 26.

⁷² Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, III, 153.

⁷³ Şâtübî, Muvâfakât, IV, 4-6; Yavuz Köktaş, *Modern Zamanlarda Hadisi Savunmak*, İstanbul, 2017, s. 62-63.

⁷⁴ M. Mustafa el-A'zamî, *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'an Tarihi: Eski ve Yeni Ahitle Karşılaştırmalı Bir Araştırma* (Çev: Ömer Türker-Fatih Serenli, İstanbul 2006, s. 105.

⁷⁵ Şinasi Gündüz, "Ehli Kitabın Kimliği Sorunu ve Ebû Hanife ile Çağdaşlarının "kitâb" Terimi Merkezli Yaklaşımları", *İslâmî Araştırmalar*, 2002, cilt: XV, sayı: 1-2 [Ebû Hanife Özel Sayısı], s. 243.

⁷⁶ Mehmet Sait Toprak, *Talmud ve Hadis*, İstanbul 2012, s. 39.

⁷⁷ Şinasi Gündüz, *Ehli Kitabın Kimliği Sorunu*, s. 243.

⁷⁸ Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harâc*, Beyrut 1399/1979, s. 210.

Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın. Ölçüyü ve tartıyı adalette tam yapın. Biz herkesi ancak gücünün yettiği kadarıyla sorumlu tutarız. (Birisinin hakkında) konuştuğunuz zaman yakınınız bile olsa adil olun. Allah'a verdiğiniz sözünü tutun. İşte bunları Allah size öğüt almasını diye emretti.⁷⁹ Ehl-i kitab olma aile hayatı ve can emniyeti gibi çok temel ilahi emirlerde büsbütün kayıtsız ve kurlsız olmama anlamında olabilir. Hz. Âişe'nin (r.anhâ) cahiliye dönemi nikâh çeşitlerini anlatan uzun bir hadisi vardır.⁸⁰ Bu hadis bize cahiliye döneminde iffet ve aile yapısı açısından müşriklerin -büsbütün kurlsızlık- içinde olduklarını göstermektedir. Benzer bir anlatım o dönemde yaşayan Hristiyan ve Yahudiler için yapılmamıştır. Kaldı ki Müslüman erkeklerin ehl-i kitab kadınlarıyla evliliği konusu da şirke bulaşmış olmama şartına⁸¹ bağlanmıştır.

Sünnet, birçok hadiste de “Dindarlığın hayata tatbik edilmesi ve uygulanması” anlamında kullanılmıştır. Birkaç örneği burada sunmak istiyoruz. Hz. Peygamber “sünnet koymam için unuttur ve unutturulurum” buyurmuştur.⁸² Sünnet-i hasene ve sünnet-i seyyie tabirleri hadiste geçmiştir. Hz. Peygamber, sünnet-i hasene yapmayı övmüştür.⁸³ Hayra vesile olanın hayrı yapan ile aynı sevaba sahip olduğunu belirtmiştir.⁸⁴ “Nikâh benim sünnetimdir” buyurmuştur.⁸⁵ Yemenliler “bize sünneti ve İslâmı öğretecek kimse gönder” demişler. Hz. Peygamber de onlara “Ebû Ubeyde ümmetin emînidir” buyurmuştur.⁸⁶ Burada sünneti öğretme deyiminin geçmesi anlamlıdır.

Sahâbenin “Dindarlığın hayata tatbik edilmesi” anlamında uygulamaları bulunmaktadır. Meselâ Hz. Peygamber, Bilal'in (r.a.) her namazdan sonra abdestli iken bol miktarda nafilâ namaz kılmayı âdet haline getirmesini tenkit etmemiştir.⁸⁷ Hz. Hubeyb'in idam edilmeden önce iki rekât nafilâ namaz kılmayı sünnet edinmesini olumsuz karşılamamıştır.⁸⁸ Her namazda kıraat olarak önce ihlas suresini okumayı, sonra başka sure okumayı âdet edinen sahâbîyi tenkit etmemiştir.⁸⁹ Hz. Ömer bir defasında Mecusiler ile ilgili olarak cizye uygulaması yapıp yapmayacağı konusunda tereddüt yaşamıştı. Bu konuyu ashâb-ı kirâm ile istişare etti. Abdurrahman b. Avf (r.a.) Hz. Peygamber'in şu

⁷⁹ En'âm, 6/151-152.

⁸⁰ Buhârî, Nikâh, 37; Ebû Dâvud, Talâk, 33.

⁸¹ Mustafa Şentürk, “Kur'an'a Göre Ehl-i Kitâb İle Evlenme -Endülüs Tefsiri Örneği-”, *Dinlerde Nikâh (Tartışılabilir İlmî Toplantı)*, İstanbul 2015, s. 187.

⁸² Mâlik, Muvatta', Sehv, 2.

⁸³ Müslim Zekât 69, İlm, 15.

⁸⁴ Buhârî, Edeb, 70; Müslim, İlm, 16.

⁸⁵ Buhârî, Nikâh, 1; İbn Mâce, Nikâh, 1.

⁸⁶ Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 54.

⁸⁷ Buhârî, Teheccüd, 17, Fedâilü's-sahâbe, 23; Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 108.

⁸⁸ Buhârî Cihâd, 167.

⁸⁹ Buhârî, Sıfetu's-salât, 24; Tirimizî, Fedâilü'l-Kur'an, 11.

hadisini nakletti: “Onlara (cizye hususunda) ehl-i kitâba uyguladığımızı uygulayın.”⁹⁰ Bu hadisin metninde “سنوا بهم سنة أهل الكتاب” cümlesi geçmektedir. Sünnetin tartışmasız ve doğrudan ‘uygulama’ anlamında kullanılmasına bu haber, çarpıcı bir örnektir.

Yukarıdaki ‘sünnet’ kullanımlarından çıkan sonuç şöyle özetlenebilir: Sünnet, dindarlığın hayata geçirilmesi ve uygulanmasıdır. Bununla birlikte sünnet, Hz. Peygamber’den bağımsız da değildir.⁹¹ ‘Kitab’, Allah’ın insanlardan somut, kurallı, ilkeli dindarlık talebi, sünnet de bunun uygulamaya dönüştürülmesidir.

VI. Kitâbullâh-Dindarlık İlişkisi

Kur’ân dindarlığı sadece talep etmemiş, insanların örnek alabileceği modelleri de ortaya koymuştur. “واذکر فی الكتاب /Kitabda zikret” cümlesi ile başlayan âyetlere işaret etmek uygun olur. Çünkü bu âyetlerin ortak yanı, önümüze dindarlık modelleri sunmasıdır. Hz. Meryem kendini Allah’a adanması yönüyle bir dindar kadın modelidir.⁹² Sadâkati test edilmiş (sıddîk)⁹³ bir babadan aldıklarını, sâdik bir insan olarak çocuklarına aktaran, ailesine namazı ve zekâtı emreden, Allah’ın râzı olacağı işler yapan Hz. İsmail de bir dindar erkek modelidir.⁹⁴ Hz. Mûsâ’nın⁹⁵ ve Hz. İdris’in⁹⁶ dindarlık biçimleri de zikredilmeyi hak eder. Kur’ân, kendini ‘zikr/ ذکر /dindarlaşmayı tetikleyecek bir uyarı⁹⁷ ve ‘ ذکر / hikmet yüklü uyarı⁹⁸ olarak nitelediği gibi, muhatabı olduğu insanların dindarlaşma sürecine girmesini ‘tezekkür/ تذکر /düşünüp öğüt almak⁹⁹ olarak nitelemiştir. Düşünüp öğüt alma bir dindarlaşma sürecinin başlangıcı olabilir. Sürdürülmüş dindarlıkların çoğunun bir ‘tezekkür’ ile başladığını söylemek yanlış olmaz. Kur’ân, bilmiyorsanız ilim ehline sorun dememiştir. Bilmiyorsanız ‘zikr/ ذکر’ ehline sorun demiştir¹⁰⁰. Sanki bilene değil, bildiklerini hayatına uygulayana sormamız istenmektedir.

Kur’ân’da günümüzde anlaşıldığı şekliyle birçok dindarlık örneği de geçmiştir. Melekleri insan sanıp onlara ahlâksız teklifte bulunmak isteyenlere Hz. Lut, “içinizde akli başında adam yok mu?”¹⁰¹ demiştir. Âyet metninde geçen

⁹⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 430 (hadis no: 32650); Mâlik, *Muvatta’*, Zekât, 24.

⁹¹ Yavuz Köktaş, *Hadis ve Sünnette Oryantalist Yaklaşımlar*, İstanbul 2015, s. 80.

⁹² Meryem(19), 16.

⁹³ Meryem(19), 41.

⁹⁴ Meryem(19), 54-55.

⁹⁵ Meryem, 19/51.

⁹⁶ Meryem, 19/56.

⁹⁷ Hıcr 15/6, 9.

⁹⁸ Âl-i İmrân, 3/58.

⁹⁹ Fâtır, 35/37. (Tezekkür/ تذکر kelimesinin “düşünüp öğüt alma” şeklinde çevirisi Diyanet Kur’an Yolu meâlinden alınmıştır).

¹⁰⁰ Enbiyâ, 21/7.

¹⁰¹ Hûd, 11/78.

‘racülün raşid’ tamlamasını ‘dindar adam’ şeklinde anlamamıza engel bulunmamaktadır. Hz. Lut’un yaptığı bir dindarlık örneği, ahlâksız teklif sahiplerinin yaptığı ise bir dinden bağımsızlaşmadır. “Rabbim Allah’tır, dediği için mi bir adamı öldüreceksiniz?”¹⁰² sorusunu ölümü göze alarak sorabilmek de bir dindarlık refleksidir. Hz. Şuayb’ın (a.s.) “size yasakladığımı kendim yapmak niyetinde değilim”¹⁰³ cümlesi de bir dindarlık hamlesidir. Hz. Mûsâ ile Hızır kıssasının anlatıldığı âyetlerde “ve kâne ebûhümâ sâlihâ/babaları ise iyi bir adamdı”¹⁰⁴ ibâresi geçmektedir. Burada yetim çocukların, babalarının dindarlığının hatırına ilâhî yardıma mazhar oldukları anlatılmıştır. Dindarlığın Allah katında bir değer ifade ettiğini anlamak dindarlığın da bir değer olduğunu anlamaya götürür. Dindarlığın bir değer olduğunu önce kendimizin kabul etmesi bizi şekilci dindarlıktan da korur. Şu âyette şekilci dindarlaşma tenkit edilmiştir:

“Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz erdemlilik (dindarlaşma) değildir. Asıl erdemli kişi (dindar kişi) Allah’a, âhîret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılıp zekâtı verendir. Böyleleri anlaşma yaptıklarında sözlerini tutarlar; darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabrederler. İşte doğru olanlar bunlardır ve işte takvâ sahipleri bunlardır.”¹⁰⁵

Kur’ân şekilci dindarlığı tenkit etmekle kalmamış samimi ve doğru dindarlığın nasıl sergilenmesi gerektiğine işaret etmiştir:

“Müslüman erkekler, müslüman kadınlar; mümin erkekler, mümin kadınlar; ibadet ve itaat eden erkekler, ibadet ve itaat eden kadınlar; özü sözü doğru erkekler, özü sözü doğru kadınlar; sabreden erkekler, sabreden kadınlar; gönlünü ibadete vermiş erkekler, gönlünü ibadete vermiş kadınlar; (Allah için) yardım yapan erkekler, yardım yapan kadınlar; oruç tutan erkekler, oruç tutan kadınlar; iffetlerini koruyan erkekler, iffetlerini koruyan kadınlar; Allah’ı çokça anan erkekler, çokça anan kadınlar; işte bunlar için Allah büyük bir ödül hazırlamıştır.”¹⁰⁶

Kur’ân’da “Sabredenler, sâdık olanlar, duâ edenler, infâk edenler, seher vakitlerinde istiğfarda bulunanlar”¹⁰⁷ övülmüştür. Bu ayetlerden şunu anlıyoruz: Samimi dindarlık kulluk kavramı ile ilgilidir. Kulluk tüm davranışlarında Allah’ın rızasını temel hareket noktası kabul etmekle başlayan bir süreçtir. Dindarlığın karakteristik vasfı da yapılan davranışın Allah’ın rızasını kazanma sâikiyle yapılmış olmasıdır. Herhangi bir davranış, insanların beğenisini de çekebilir, takdir de görebilir. İnsanların beğenisini çeken ve övgüyle karşılanan her davranışın ‘dindarlık’ olarak nitelenmesi tartışmalıdır. Dindarlık anla-

¹⁰² Mü’minûn, 40/28.

¹⁰³ Hûd, 11/88.

¹⁰⁴ Kehf, 18/82.

¹⁰⁵ Bakara, 2/177.

¹⁰⁶ Ahzâb, 33/35.

¹⁰⁷ Âl-i İmrân, 3/17.

mında kulluğun sürdürülebilirliği ferdi ve içtimâî iki hassasiyeti gerektirir. Birincisi takvâ hassasiyetidir ki ferdi hayatımızda bizi harama düşmekten ve dindarlığımızı zedelemekten korur. İkincisi “dindarlığı bir değer olarak kabul eden insanlarla birlikte olmak ve dindarlıkta yardımlaşmak” denilebilir. “Ey iman edenler, Allah’tan korkun (takvâli olun) ve sâdiklarla beraber olun”¹⁰⁸ âyeti bu iki hassasiyete işaret etmektedir. “İyilik ve takvâda yardımlaşın, günah ve düşmanlıkta yardımlaşmayın”¹⁰⁹ âyeti de dindarlığın toplumsal destekle yaşayabileceğine işaret eder. Kaliteli ve bilinçli bir dindarlık dince belirlenmiş önceliklerle de ilgilidir.¹¹⁰

Bir davranışın dindarlık sayılabilmesi için o davranışta, kendini Allah’a yaklaştırma ve onun rızâsını kazanma gibi bir yanının bulunması beklenir. Bu nokta bizi “Allah bizden ne istiyor?” sorusunun cevabını aramaya sevk eder. Allah’ın insanlardan gerçekte ne istediği sorusu bizi el-kitâb/Kitâbullâh kavramına götürür. Allah insanla vahiy yoluyla konuşmuştur. Vahiy Allah’ın irâdesinin söz şeklinde insana ifâdesidir.¹¹¹ Elde edilmiş yakîni bir bilgi olarak vahyin normatif ve hitâbî olan kısmı el-kitâb/Kitâbullâh’dır. İslâm kültürünün doğuşuna şahit olan ilk on yıllar, bu el-Kitab’ın vücut bulduğu yıllardır.¹¹² Kitâbullâh, Kurân’a dendiği gibi Allah’ın kulları hakkındaki farz ve hükümlerine de denir. “كتاب الله عليكم” Allah’ın farzı ve hükmü demektir.¹¹³ el-Kitâb, Allah’ın mesajı, Allah’ın hükmü demektir.¹¹⁴ el-Kitâb’da Allah’ın bizden istediği ve hayatımızı düzenleyen ilke, kural ve yasalar vardır. Kitâbullâh’ın içeriğine ‘hudûdullah/Allah’ın sınırları’ da diyebiliriz. Allah’ın sınırlarını uygulamak da kulluk ya da dindarlaşma ile gerçekleşmektedir. Allah’ın sınırlarının hayata geçirilmesi, ete kemiğe bürünmesi iyi örnekler görerek gerçekleşir. Önceki dindarlaşma biçimleri anlamında ‘sünnet/sünen’ bizim de dindarlaşma biçimimize işâret olabilir. İnsanlar kendi dindarlıklarının ne şekilde olacağını belirlerken, önceki dindarlaşma biçimlerini de göz önünde bulundurmaları doğaldır. el-Kitâb, tüm zamanlardaki dindarlaşma biçimlerinin üstünde bir kutsal tema kurma, ya da ilahî bir sâikle kendini değiştirme, terbiye olma ikliminin kurucusudur. el-kitâb’a sadece ‘kurucu metin’ dersek onu epistemolojinin dar bir alanına hapsedmiş oluruz. el-Kitâb, dinamik, estetik, teolojik ve ontolojik bir olgudur.

¹⁰⁸ Tevbe, 9/119.

¹⁰⁹ Mâide, 5/2.

¹¹⁰ İsmail Lütfi Çakan, *Ümmet Risalesi*, s. 89.

¹¹¹ Ramazan Altıntaş, “Mevlânâ’da Dindarlık Tipolojileri”, *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 2008, sayı: 10, s. 82.

¹¹² Mehmet Emin Özafşar, “Rivâyet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim’in el-Câmiu’s Sahih’i”, *AÜİFD*, 1999, c. 39, s. 287.

¹¹³ Aynur Uraler, “Sünnetin Kaynağı Üzerine Bazı Tesbitler”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2006, c. 4, sayı: 2, s. 95-96.

¹¹⁴ Ömer Aydın, *Kur’an ve Kelâm*, <https://www.youtube.com/watch?v=-A1CXaqqJQ4>, erişim: 18.05.2017.

Bu anlatılanlardan hareketle el-Kitâb ifadesinin (a) hitâbî bir üslupla geldiğini, (b) normatif olup, emir ve yasaklar ihtivâ ettiğini, Şâri' Teâlâ'nın sınırlarını (hudûdullâh) bildirdiğini, (c) amelî değil nazârî olup, ilkeler belirleyerek, yapılması gerekenleri ifade ettiğini söylemek mümkündür.

İslâmî dindarlaşmayı müslümanın Allah ile iki tarafında birbirinden râzı olduğu,¹¹⁵ nitelikli ilişki diye tanımlarsak 'dindarlığın sürdürülebilirliğinin ilkeleri' el-kitâb/Kitâbullâh; 'uygulanmış dindarlık' da 'sünnet' olarak açıklanabilir. İçinde pratikliğin bulunmadığı bir sünnet tanımı ne kadar tam olabilir? Çünkü pratiklik ve uygulamaya dönük oluş sünnetin karakteristik özelliğidir. Bu açıdan sünnet, kılınmış namaza, ödenmiş zekâta, edâ edilmiş hacca benzetilebilir. Bu örneklerden namazı ele alalım. Kıldıktan sonra eksiklerimizi görmüşsek bir sonraki namazda tafafisine gitmemiz gerekir. 'Ta'dil-i erkânı daha iyi yapsaydım', 'secdelerimde daha duyarlı olsaydım' dememizin kılınmış namaza bir faydası olmaz. Gelecekte kılacağımız namazlara faydası olabilir. Çünkü sünnet, temenni edilmiş dindarlık değil, 'uygulanmış dindarlık'tır. "Bundan sonra daha dikkatli namaz kılmalıyım" demek, uygulamaya dökülmediği sürece dindarlaşma anlamında sünnete katkı sağlamaz. İnsan zihni genellikle muhayyilesinden geçen şeyin, tahayyül ettiği gibi gerçekleşeceğini düşünür. Hakikat bundan tamamen farklıdır. Her tahayyül edilenin gerçekleşebilirliği söz konusu değildir. Bir şeyin tahayyül edilebilirliği ve hatta kolaylığı 'gerçekleşmeyi' getirmez. Teorik ile pratik arasındaki boyut farkı, sanal ile reel arasındaki fark gibi köklü ve karakteristiktir. İnsanların çoğu bunun farkında değildir. Sünnet, islâmî dindarlığın kendini gerçekleştirmesi ve uygulamaya dönüşmesidir. İlâhî hitaptaki normatifliğin 'örneklige' dönüşmesidir. İlâhî hitaptaki normatifik sünnette bir forma dönüşür. Sünnetin bizâtihî kendinde bir normatifik yoktur. Normatif gibi görünen şeyler el-kitâb/Kitâbullâh'tan kaynaklanır. Kitâbullâh'ın Kur'ân'dan ibâret olmadığını yukarıda belirtmiştik. Sünnetullah'ın değışmezliğı de kendi kendine bağımsız bir olgu olmayıp Kitâbullâh'ın değışmezliğı ile ilgilidir. Kitâbullâh'ın değışime açık olanı ve olmayanı ayrı bir çalışmanın konusudur. Burada belirtmek istenen sünnetullah'ın Kitâbullâh'ın tezâhürü olduğundan mâadâ, birbiriyle bütünlük arz ettiğidir.

Kitâbullâh, dindarlık disiplininin Allah tarafından belirlenmesidir. Bu belirleme salt metinsel bir olgu değildir. 'el-kitâb', Allah'ın 'yasa', 'ilke' ve 'kural' koyuculuğudur. Kaynağı 'ümmül-kitâb'dır. Ümmü'l-kitâb, hem bütün varlık kanunlarının kaynağı, hem de gönderilen bütün kutsal kitapların kaynağıdır. Kitâbullâh Kur'ân ile 'es-sünne' de nebevî sünnetle sınırlı değildir. Kitâb'a bağlılıktan, Allah'ın yasa, ilke ve kurallarının tamamının oluşturduğu 'terbiye iklimine' teslim oluşa benzeyen bir bağlılığın anlaşılması daha uygun olacaktır. Bu bağlılığı kabul eden kimseye 'kul' denir. Kulluğu kabul, bir dindarlaşma tercihidir. İslâma giriş, kulluğu kabule giriş anlamını taşır.

¹¹⁵ Beyyine, 98/8.

Kulluk ile ilgili Bakara suresinin 221. ayetinde mü'min ve müşrik kavramlarının kullanımları dikkat çekicidir. 'emetün mü'minetün/أمة مؤمنة' tamlaması çoğunlukla 'mü'min cariye' şeklinde tercüme edilse de 'Allah'a bağlanmış kadın' şeklinde bir tercüme¹¹⁶ de bulunmaktadır. Nitekim 'emetun/أمت' kelimesinin 'Allah'ın kadın kulu' anlamında kullanıldığı sünnetten deliller mevcuttur. Sözelimi; Allah Resülü'nden naklen İbn Ömer'in (r.a.) "Allah'ın kadın kullarını mescitlere girmekten menetmeyin,"¹¹⁷ hadisi, Ebû Hüreyre'nin (r.a.) "Sizden hiç kimse kölem ve cariye demesin. Hepiniz Allah'ın kullarısınız, hanımlarınız da Allah'ın kadın kullarıdır..."¹¹⁸ hadisi, İyas b. Abdullâh b. Ebû Zübâb'ın (r.a.) "Allah'ın kadın kullarını dövmeyiniz..."¹¹⁹ hadisinde söz konusu ifadeler bu manada geçmektedir.

Metinleri de verilen bu üç rivâyette 'emetün/أمت' kelimesinin çoğulu olan 'imâellâh/إماء الله', "Allah'ın kadın kulu anlamına gelmektedir. Bu anlattıklarımızdan şu sonuçlar çıkarılabilir:

Ayetten sadece Allah'a bağlanmış kadın ve erkek kulların birbiriyle evlenmeye daha layık oldukları anlaşılmamaktadır. Bunun dışında şu mananın da anlaşılması mümkündür: Müşrik kavramının epistemolojik antonimi (zıt anlamlısı), muvahhid olmakla birlikte ontolojik antonimi 'kul'dur. İnsanların hepsi kulluk görevleri açısından imtihan olunurlar. Mü'min ya da müşrik oluş, epistemolojik bir sonuç değil, ontolojik bir var oluştur.

Zikredilen ayetin sonunda "Onlar (müşrikler) ateşe çağırılır, Allah ise izniyle, cennete ve bağışlanmaya çağırır" buyrulmaktadır. Bu açıdan bakıldığında müşriklik; ilkesizlik, kuralsızlık, yasadızlık anlamında 'kitapsızlık'tır. Bu manada kitapsızlık da 'dindarlaştırma' sürecinin reddedilmesidir. Mümin olma hali dindarlaştırma sürecini kabulü anlamını da taşır. Çünkü iman, Allah'ın hayatımıza müdahalesi ve bu müdahalenin bizde meydana getireceği değişimin kabulünü de kapsar. Bu müdahaleyi kabul eden erkek ve kadınlar, 'kul' sıfatı ile farklılaşır, temayüz eder ve ayrı bir değer kazanır.

Burada ehl-i kitap oluş ile ilgili bir hususa işaret etmek uygun olacaktır. Ehl-i kitâb olma, ontolojik olarak ilahi ilke, kural ve yasaları kabul ile ilgilidir. 'Ehl-i kitap oluş' ve 'müşriklik/şirk' sanki ayırım noktasıdır. Müşriklik, ilahî

¹¹⁶ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı Meâl-Tefsir*, I-III, (çev.: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İstanbul 1999, c. 1. s. 65.

¹¹⁷ Buhari, Cumua, 11; Müslim, Salât, 136.

عن ابن عمر أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال لا تمنعوا إماء الله مساجد الله.

¹¹⁸ Müslim, Elfâz, 13.

عن أبي هريرة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال لا تقولن أحدكم عبدي وأمتي كلكم عبيد الله وكل نسائكم إماء الله ولكن ليقل غلامي وجاريته وفتاتي.

¹¹⁹ Ebû Dâvûd, Nikâh, 43; İbn Mace, Nikâh, 51.

عن إياس بن عبد الله بن أبي ذباب قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "لا تضربروا إماء الله" فجاء عمر إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال ذترن (معناه سوء الخلق والجرأة على الأزواج) النساء على أزواجهن فرخص في ضربهن فأطاف بأل رسول الله صلى الله عليه وسلم نساء كثير يشكون أزواجهن فقال النبي صلى الله عليه وسلم "لقد طاف بأل محمد نساء كثير يشكون أزواجهن ليس أولئك بخياركم."

ilkeler/el-kitâb doğrultusunda dindarlaşmayı 'kabul etmeme', kulluğu reddetme iken ehl-i kitâb, hayatının herhangi bir döneminde de olsa bu ilkeleri kabul etmeye tekâbül eder. Bu açıdan bakıldığında 'ehl-i kitâb' dindarlaşmayı kabul etmiş insanlar topluluğudur diyebiliriz. Başlangıçta bu dindarlaşma kabul edildiği halde 'südürülmemiş' olabilir.

Ehl-i kitâb'ın Hz. Peygamber'i kendi öz oğullarını tanıır gibi tanıdıklarını belirten ayette¹²⁰ 'يعرفون' fiili kullanılmıştır. Masdarı 'Ma'rifet/ معرفة' olan bu fiilin ontolojik bir anlamı vardır. Ma'rifet, epistemik bir tanıma değil, ontolojik/fitrat ile ilgili bir tanımadır. Gündelik hayatımızda bir insanı tanıırken de onunla ilgili elde ettiğimiz bilgilerin 'kesinliğine' bakmayız, onun bizzat varlığına, kişiliğine ve karakterine bakarız.

Vahiyden neş'et etmiş bulunan el-kitâb, insanları parçalara bölünmekten kurtaran, akraba ile ilişkileri sağlamlaştıran bir disiplin anlamını taşımaktadır. Bu teorik disiplinin pratiğe dökülmüş hali de sünnet olmaktadır. Sünnet, kitâbî/ilâhî karakter taşıyan davranışların bir kalıpta toplanmasıdır. Sünnet kimi ve neyi toplar? Psiko-kültürel bakımdan insanı toplar, hayatı toplar, cemiyeti toplar, kalbi ve zihni toplar.

Sonuç olarak el-kitâb/Kitâbullâh, Allah'ın insanlardan gerçekte ne istediği sorusunun cevabıdır. İnsanlar bu soruya dindarlaşma ile karşılık verirler. Dindarlaşma el-kitab ile olmaktadır. Dindarlaşmanın kabulü ilahi ilkelerin kabulü ve kulluğun başlangıcı olmaktadır. İnsanların el-kitab'a verdikleri karşılığın peygamberlerin getirdiği örneklige uygun olması gerekir. Çünkü peygamberler bu cevabın nasıl verileceğini davranışlarıyla ortaya koymuşlardır. Peygamberler, isteneni hayata geçirme ve uygulamayı 'kemâli' ile yapmışlardır.

Modern bazı çalışmalarda 'kurucu metin' gibi isimlendirmeler metinler üzerinden dindarlaşma vurgusunu çağrıştırmaktadır. Bütün peygamberlerin de temel amacı öncelikle tarihe metinler bırakmak değil, görevlendirildikleri toplumlarda yeni bir gelenek ve hayat tarzı oluşturmaktır.¹²¹ İnsanların dindarlaşma biçimlerine protesto anlamını taşıyan çıkışların belirli bir anlamı olabilir. Tarih, güzel dindarlaşma biçimlerine sahne olduğu kadar, yanlış ve sahte ve samimiyetten yoksun dindarlaşma biçimlerine de sahne olmuştur. Hurafeci, şekilci ve gösterişçi dindarlaşma biçimlerine olan tepkinin tezâhürü salt metinler üzerinden bir dindarlaşma düşüncesi, tartışılmış hesabı verilmiş bir konu değildir. Metinler üzerinden dindarlaşmanın pratikliğinde sorunlar bulunmaktadır. Çünkü metinler üzerinden dindarlaşma söylemleri yorum kaosuna neden olabilmektedir. Yaratıcımız bizden yorum kaosu değil, saf ve samimi dindarlık istemektedir.¹²²

el-kitâb hem Allah'ın insanlardan ne istediğinin cevabını teşkil ettiği gibi,

¹²⁰ Bakara, 2/146; En'âm, 6/20.

¹²¹ Selahattin Polat, "Din, Vahiy ve Peygamberlik Işığında Hadis ve Sünnetin Mahiyeti", *Kutlu Doğum İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Sempozyumu*, 2001, s. 15.

¹²² Zâriyât, 51/56.

bu isteğin gerçekleşme oranı nispetinde bunun sonuçlarını insanın müstakbel kaderinde görmesini de anlatır. Çünkü Kitâbullâh ilme dayanır.¹²³ Şimdi ilim olarak el-kitâb üzerinde duralım.

A. İlim Olarak el-Kitâb/Kitâbullâh

Kur'an'da ilim çoğunluk itibariyle Allah'a nisbet edilmiştir. "ancak âlimler akleder"¹²⁴ âyeti 'akletme' şartına bağlı olarak insana da nisbet edilebileceğine işaret eder. Okunan tertemiz sahifelerin içinde değer bildiren ilkeler¹²⁵ bulunur. Sözlü kültür sahiplerinin (ümmilerin) kitâbdan anladıkları kesin bilgiye dayanmayan tahminî şeylerdir.¹²⁶ Kitâbullâh açısından aşağıdaki konular da ilme dayanır ve ilimle öğrenilir:

Kişinin annesi, kızı, kız kardeşi gibi yakınlarıyla evlenmesinin yasak oluşu Allah'ın kitâbındandır (kitâbellâhi aleyküm)¹²⁷. Akrabalığın önceliği de kitâbda yazılı bir ilkedir.¹²⁸ Allah yolunda fedâkârlığa sevap yazılacağı ilkesi de kitâbda yazılıdır.¹²⁹ Rahmeti kendine farz kılması kitabda kayıtlıdır.¹³⁰ Allah'ın mesajını taşıyanların mağlup olmayacağı da kitabda yazılıdır.¹³¹ Öldürme olaylarında kısâs ilkesi kitabda yazılıdır.¹³² Ölmeden önce kişinin yakınlarına vasiyet edebilmesi kitabda yazılıdır.¹³³ Vakitleri belirlenmiş olarak namazın farz kılınması kitabda yazılıdır.¹³⁴ Orucun farziyeti kitâbda yazılıdır.¹³⁵ Kişinin nikâhlı hanımıyla cinsel birlikteliğinden Allah'ın kendisine takdir edeceği¹³⁶ çocuğu isteyebilmesi kitâba dayanmaktadır. Allah yolunda savaşmanın farz kılınması kitâba dayanmaktadır.¹³⁷ Erkeklerin isteksizliği ve vermek istemeyişlerine karşı kadınlarla ilgili erkekleri bağlayan hükümler ve onların hukûkuna riâyet,¹³⁸ kitâbda yazılıdır. Bir insanı öldürmenin bütün insanları öldürmek gibi sayılması kitâbda yazılıdır.¹³⁹ Yapılan vaaz ve tavsiyelerin en güzeline tâbi

¹²³ A'râf, 7/52.

¹²⁴ Ankebût 29/43.

¹²⁵ Beyyine, 98/3.

¹²⁶ Bakara, 2/78.

¹²⁷ Nisâ, 4/24.

¹²⁸ Enfâl, 8/75.

¹²⁹ Tevbe, 9/120.

¹³⁰ En'am, 6/12.

¹³¹ Mücâdele, 58/21.

¹³² Bakara, 2/178.

¹³³ Bakara, 2/180.

¹³⁴ Nisâ, 4/103.

¹³⁵ Bakara, 2/183.

¹³⁶ Bakara, 2/187.

¹³⁷ Bakara, 2/216.

¹³⁸ Nisâ, 4/127.

¹³⁹ Mâide, 5/32.

olunması kitâbda yazılıdır.¹⁴⁰ Önceki kitâblar ile Kur’ân arasındaki benzerlikler, Hz. Muhammed’e inen kitâbın kendinden öncekileri tasdik ettiğini¹⁴¹ gösterir. Ehl-i kitâb Kitâbullâh’ı arkalarına atmışlardır.¹⁴² Attıkları şey kutsal metinler değil, içerdiği ilkelerdir. Kitâb hakkında ihtilaf, haktan uzaklaşma nedeni¹⁴³ kitâb, fitrat-ı selîmenin kabul edebileceği epistemolojik olmaktan çok ontolojik (fitrî) ilkeler bütünüdür.¹⁴⁴ İnsan kiminle otursa ondan etkilenir, bu da Allah’ın kitâbında yazılı bir psikolojik yasadır.¹⁴⁵

Yukardaki ayetlerden şunu anlıyoruz: Kitâbullâh ‘ilim’ ile bilinir. Kur’ân bu ilmin kapsamını ve çerçevesini sunmuştur. Kitâbullâh’ın kaynağı ümmü’l-kitâbdır.¹⁴⁶ Ümmü’l-kitâb’daki içerik içinde değişenler olduğu gibi, değişmeyenler de vardır.¹⁴⁷ Ümmü’l-kitâb ile levh-i mahfuzun kastedildiği söyleyen¹⁴⁸ bulunmakla birlikte bu konudaki bütün yorumların zanna dayanmadığı söylenemez.

İnsanlardan talep edilen ilahi isteklerin karşılık bulması iki şeye ihtiyaç duymaktadır.

1- Bu isteklerin ‘kemâli’ ve pratik hayata dökülmesinin insanlara gösterilmesi lazımdır.

2- Bu isteklerin (emr edilenin) hayata geçirilmesinde ‘tamamlayıcı uygulamaları’ da gerekmektedir. Tamamlayıcı uygulama kavramsallaşması nebevî sünnetin vücut ifade eden yüzünün yanında nedb ifade eden yüzünü akla getirmektedir. Hayatın değişken yapısı ve detayları, “emredilenin hayata geçirilebilirliği ile ilgili tamamlayıcı uygulamaları” zorunlu kılmaktadır. Bunun örneklerine girmek istemiyoruz. Çünkü bu konu “Bağlayıcılık Yönü ile Hz. Peygamber’in Fiilleri” başlığına girmektedir. Amacımız, üzerinde birçok çalışmanın da yapıldığı bu konuya girmek değildir. İşaret etmek istediğimiz şey sadece şudur: İlk üç asırdaki hadis ve sünnetin oluşum sürecini, hitâb-ı ilâhî olan kitâb-ı ilâhî’nin hayata geçirilmesinde Hz. Peygamber’in örneğinde “emr olunanı hayata geçirmede gerekli olan tamamlayıcı uygulamaların” derlenip toparlanması olarak görmek yanlış olmaz. Hz. Peygamber kendisine emr edileni kemâliyle uygulamıştır. Emr olunanın kemâli ile ifâsı için gerekli olanı da uygulamıştır. Bir dindarlık modeli olarak bu uygulamalar, sonraki nesiller için de düşünüp öğüt alma, ders çıkarma, hayatına emr edilen doğrultusunda şekil verme misyonunu fazlasıyla taşımaktadır.

¹⁴⁰ A’râf, 7/145.

¹⁴¹ Bakara, 2/89.

¹⁴² Bakara, 2/101.

¹⁴³ Bakara, 2/176.

¹⁴⁴ Bakara, 2/177.

¹⁴⁵ Nisâ, 4/140.

¹⁴⁶ Zuhruf, 43/4.

¹⁴⁷ Ra’d, 13/39.

¹⁴⁸ Hidayet Aydar, “Kur’an’da Kitap Kavramı ve Bir Kitap Olarak Levh-ı Mahfûz”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, sayı: 2, s. 111.

B. Kader Olarak el-Kitâb/Kitâbullâh

Kitâbullâh-sünnetullah bütünlüğü kavranmadan kitâb-sünnet bütünlüğünü konuşmaya geçmemek gerekir. Kitâbullâh, ilahî ilkeler, sünnetullah da bu ilkelere bağlı ilâhî uygulamalardır. Birincisi ‘teorik öz’, ikincisi, teorik öze dayanan ‘ilâhî pratik’ olarak vasıflanabilir. Kitâbullâh-sünnetullah ilişkisi ilâhî olanın yine ilahî olanla ilişkisidir. Kitâb-sünnet ilişkisi ise ilâhî olanın insanî olanla ilişkisiyle ilgilidir. Birincisi simetrik bir ilişki, ikincisi, asimetrik bir ilişkidir. Birincisinde ilahî olanın ilahî olanla ilişkisi, ikincisinde ilahî olanın insanî olanla ilişkisi söz konusudur. İlâhî emir ve yasaklara uymada insanlar değişkenlik gösterir. ‘Teorik öz’ anlamında Kitâbullâh’ın ilâhî bir uygulaması olarak ‘sünnetullah’ mükemmel olarak adlanmayı hak ettiği halde, Allah’ın istekleri (emir ve yasakları) ile ilgili insanların uygulamaları anlamında ‘es-sünne/sünen’, mükemmel olarak adlanmayı hak etmez. İnsanların önceki uygulamaları, sonraki uygulamalarının da habercisi ve işareti olabilir. Perşembenin geleceği çarşambadan belli olabilir. İnsanın yetmişinde ne olacağının işareti yedisinden belli olabilir. İnsanın yedi yaşından itibaren yaptığı uygulamalar, yetmişinde ne olacağının hazırlıkları olabilir.

el-Kitâb’ın Kur’ân’daki kullanımlarını dindarlık açısından ele aldığımızda üç şeyi görürüz:

- a) Kulun Allah ile nitelikli ilişkisi anlamında ‘dindarlık’ için olması gerekenler
- b) Bu ilişkide olması gerekenlerin ‘gerçekleşmesi’ durumunda vukû bulacak olan sonuçlar
- c) Bu ilişkide olması gerekenlerin ‘gerçekleşmemesi’ durumunda vukû bulacak olan sonuçlar

Tüm canlı varlıklar Kitâbullâh’ın kapsama alanındadır. Allah’ın yaşayış ilkelerini yazarak belirlemediği hiçbir canlı yoktur¹⁴⁹. Kader, Allah’ın kitâbında yazılıdır.¹⁵⁰ Kitâbın yani ilahî kayıt ve yazgının bir kısmı bir kısmından önce gerçekleşmiş olabilir. Bu durumda önceki ‘kayıt ve yazgı’ geçerli olur.¹⁵¹ Yeryüzünde Allah’ın dinini hâkim kılınma yönünde mesafe alınmadan Bedir gazvesi sonrasında Müslümanların müşrik esirlerini fidye karşılığı serbest bırakmaları üzerine ilahî ikaz gelmiştir. Müslümanlar sebkât eden yazıya (kitâba) istinâden affedilmişler. İlahî uyarılara yüzünü çevirenin hidâyetten mahrum bırakılması da kitâbda yazılıdır.¹⁵² Sevgisini Allah ve rasülüne savaş açanlara değil, Müslümanlara gösterenin kalbine imanın yazılması¹⁵³ da Kitâbullâha göre olmaktadır. Dünyada yanlış yapan, başkasına zulmeden kimseler

¹⁴⁹ En’âm, 6/38.

¹⁵⁰ Tevbe, 9/51. “قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا هُوَ مَوْلَانَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ”

¹⁵¹ Enfâl, 8/68.

¹⁵² Hacc, 22/4.

¹⁵³ Mücâdele, 58/22.

kitâbdan nasibini alır.¹⁵⁴ Kitâb'a sarılan, kendini ve toplumu düzeltmek için uğraşanların ameli zayi olmaz.¹⁵⁵

Bu açıdan bakıldığında Kitâbullâh karşısında 'sünnetullah' kavramlaşması, kaderle ilgili bir sonuç gibi görünmektedir. 'Sünnetullah' tabirini, insan iradesinden bağımsız toplumsal yasalar ve otonom bir mekanizma olarak değil, "İnsan şöyle yaparsa bunun kaçınılmaz sonucu şu olacaktır" şeklinde bir ucu insana bağlı bir ilahi nizam olarak anlamak daha uygun görünmektedir.¹⁵⁶

Bu yazılanlardan şu sonuçlara ulaşmak mümkündür: Allah Teâlâ nitelikli dindarlaşmanın ilkelerini ortaya koymuştur. Dindarlığımızı sağlamamız ve sürdürmemiz için Allah'ın kitâbına uymamız gerekir. Allah'ın bizim için belirlediği el-kitâb'ın içinde yapmamız gerekenler bulunduğu gibi, yapmadığımız takdirde başımıza gelecek olan âkıbet de bulunur. Kitâbullâh-sünnetullah ilişkisini anlamlandırılmadan insanın Allah ile 'sonsuz yürüyüşü' demek olan kaderin anlamlandırılması mümkün olmaz.

VII. Hikmet ve Dindarlık İlişkisi

Dindarlığın sürdürülebilirliği, belirli bir anlayış, kavrayış ve duygu birikimini de gerektirir. Bu açıdan Kitâb ile hikmet birbirini tamamlar.¹⁵⁷ Birincisi 'ne', ikincisi 'niçin' sorusunu cevaplar. Okunan âyetlerin içinde ilkeler (el-kitâb) ile bu ilkelerin esbâb-ı mücibesi (hikmeti) bulunur.¹⁵⁸ Dengeli dindarlık anlamında 'adâlet', hikmetle elde edilir¹⁵⁹. Kitâbı ve hikmeti öğreten rasul,¹⁶⁰ Hz. İbrahim'in duâsıdır. Emir ve yasakların fayda ve zararlarıyla birlikte anlatımı ya da emir ve yasak içermeyen bilgiler 'el-hikmet' kavramı içinde yer alır. Sağlam bir dindarlık anlayışının oluşması hikmetin insan kişiliğinde yerleşmesi ve kökleşmesine bağlıdır. Eşyanın hakikatlerini olduğu gibi bilmek ve gereğine göre amel etmek manasındaki hikmetin¹⁶¹ zıt anlamı, aklın gereğine aykırı düşen amel anlamında 'sefeh' olarak gösterilmektedir.¹⁶²

Kur'an'da hikmet kavramının kullanımı birçok şekilde gelmiştir. Emir ve yasakların, fayda ve zararları ile birlikte verildiği ve bunun hikmet olarak adlandırıldığı olmuştur.¹⁶³ Bazan da Hz. Lokman'ın oğluna öğütlerinde olduğu gibi emir ve yasakların anlam derinliğine, bir Müslüman şahsiyetini teşekkül

¹⁵⁴ A'râf, 7/37.

¹⁵⁵ A'râf, 7/170.

¹⁵⁶ Selahattin Polat, "Hz. Peygamber'in Sünneti ve Değişim", *Sünnet Sosyolojisi*, 2013, s. 16.

¹⁵⁷ Bakara, 2/231.

¹⁵⁸ Bakara, 2/151.

¹⁵⁹ Hadi Ensar Ceylan, "İbn Sinâ ve Fıkıh: Şeriatın Hikmet Boyutu", *Diyanet İlmî Dergi*, 2014, c. 50, sayı: 1, s. 120.

¹⁶⁰ Bakara, 2/129.

¹⁶¹ Emrullah Yüksel, "İlâhî Fiillerde Hikmet", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1988, sayı: 8, s. 71.

¹⁶² Emrullah Yüksel, "İlâhî Fiillerde Hikmet", s. 44.

¹⁶³ İsrâ, 17/23-39.

ettirmedeki merkezi rolüne işaret edilmiştir.¹⁶⁴ Şâri' Teâlâ'nın insana çizdiği sınırlar, o sınırları yapıp yapmamanın ötesinde engin bir anlam ikliminde verilir.¹⁶⁵

Hikmete, insandaki hakkı batıldan, doğruyu eğriden, güzeli çirkinden, kâri zarardan, iyiyi kötüden ayırabilme yeteneği anlamı da verilmiştir.¹⁶⁶ Hikmet, insanı iyi olana yönlendirir, çirkin ve yanlış olandan sakındırır.¹⁶⁷ Hikmet, insanı hakka ve hakikate ileten işlerin ve olayların inceliklerine ve sırlarına mutali kılan doğruyu bilip seçmede ve isabetli hüküm vermede yardımcı olan bütün söz ve fiillerin bilgisidir.¹⁶⁸ Hikmet, eşyayı son derece muhkem ve sağlam bir şekilde bilmek ve tanımaktır.¹⁶⁹ Hikmet, emredilen veya yasaklanan şeylerin fayda ve zararlarını bildirmek veya varlığı, gerçekleşeceği ifade edilen şeylerin delillerini zikretmektir.¹⁷⁰ Varlıklar arasında alaka ve irtibatı, olaylar arasındaki sebep-sonuç münasebetini anlamak maksadıyla, harcanan çabalar sonunda elde edilmiş ameli, tatbiki ve tecrübi bir bilgidir. Şuurlu bir anlayış ve derin bir kavrayıştır. Aslına bakılarak hikmete bilgi, neticesine bakılarak amel denildiği de olmuştur. Fakat hiçbir zaman amelsiz ilme ilimsiz amele ve söze hikmet denilmez.¹⁷¹

Hikmetin gerek lügat anlamlarında gerekse terim tanımlarında ortak yönün insan için iyi ve faydalı olanın elde edilmesi, zararlı ve faydasız olan şeylerin uzaklaştırılmasında düğümlenmektedir.¹⁷² Hikmet eşyayı yerli yerine koymaktır.¹⁷³ Her şey zıddı ile daha iyi anlaşılır. Hikmetin zıddı kainatta Allah'ın yarattığı mahlukatı, yerli yerinde kullanmamaktır. Hikmet, sahibi olduğu kişiye seçkinlik kazandıran şeydir. Seçilmiş peygamberlere kitâb ve hikmetin verilmesi¹⁷⁴ seçkinliğin mahiyetini¹⁷⁵ göstermektedir. Hz. Yûsufa verilen

¹⁶⁴ Lokmân, 31/13-25.

¹⁶⁵ Bakara, 2/177.

¹⁶⁶ Abdullah Kahraman, "İslam Hukukçularının Hikmetten Yararlanma Konusundaki Yaklaşımları", *Akademide Felsefe Hikmet ve Din*, 2014, s. 209.

¹⁶⁷ İlhan Kutluer, "Hikmet", *DİA*, XVII, 503.

¹⁶⁸ Talip Özdeş, "İslâm'ın Ferdî ve Sosyal Hayata Taşınmasında Hikmet'in Esas Alınması", *İslâmî Araştırmalar*, 2001, c. 14, sayı: 2, s. 311.

¹⁶⁹ Yunus Vehbi Yavuz, "Sebep-İlet-Hikmet Açısından Kur'ân Hükümlerine Bir Bakış", *Kur'ân'ı Anlamada Tarihsellik Sorunu Sempozyum Tebliği ve Müzakereleri*, 2005, s. 73.

¹⁷⁰ Veysel Güllüce, "Kur'ân'da Hikmet Kavramı Üzerine", *EKEV Akademi Dergisi*, 1998, c. 1, sayı: 2, s. 45.

¹⁷¹ Süleyman Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, Ankara: TDV Yayınları 1997, s. 8.

¹⁷² Mehmet Çalışkan, "Kur'an'da Hikmet Kavramı", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, c. 1, sayı: 2, s. 94.

¹⁷³ Cevdet Kılıç, "Gazzâlî'de Tefekkür ve Hikmet Kavramları", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2001, c. 2, sayı: 5, s. 122.

¹⁷⁴ Âl-i İmrân, 3/81.

¹⁷⁵ Necati Tetik, "Kur'ân Tilâvetinde Bedelli Medlerin Hikmet Kavramıyla İlintisi - "Âteyna ve Ütiye" Örneği-", *EKEV Akademi Dergisi*, 2007, c. 11, sayı: 30, s. 115.

hüküm, nübüvvet ve nefsinin mutmainne seviyesine gelmesidir.¹⁷⁶ Hikmet, hayat tecrübelerini günlük yaşamın pratik uygulamaları ile birleştiren ve iyi gözlem yapabilen keskin bir zekâdan kaynaklanan varlıkların anlam ve amaçlarına doğrudan, pratik ve derin bir şekilde bakıştır.¹⁷⁷

el-hikmet kavramının (a) hitâbî bir üslûp taşıması (b) özü itibarıyla normatif olmayışı, (c) amelî olmayıp nazarî olduğu, yani gerçekleri, gerçeklerin anlamlarını ihtiva ettiği ancak uygulama üzerinde durmayışı gibi hususiyetlerinin bulunduğu görülmektedir.

Hikmet dindarlık ilişkisi ile ilgili olarak şu tespitler önemlidir: Gösterişsiz, saf bir dindarlık bir dünya görüşünü, birikimi ve irfânı gerektirir. Hikmet boyutu olmayan dindarlık yavan ve derinlikten mahrum çabadan ibaret kalır. Gençlere dindarlaşmayı bir hedef olarak göstereceksek, dindarlığın gereği olan iş ve davranışların hikmetlerini de anlamalarını sağlamak zorundayız.

Hikmetten yoksun dindarlaşma, hurafeci ya da gösterişçi dindarlığa götürebilir. Çünkü dindarlaşma sonuçta ilahi emir ve yasakların yerine getirilmesi ile gerçekleşmektedir. Hikmet ilahi emir ve yasakların ruhu mesabesindedir. Ruhsuz bir dindarlaşma, anlamsız bir şekilcilığe, hurafeciliğeye ve gösterişçiliğeye kapı açmaktadır. Bu sebeple sağlam ve samimi dindarlığın yakalanması için hikmetin yitirilmemesi zorunludur.

Hz. Peygamber'in öğrettiği ibadet biçimlerinde kişinin Allah'la nitelikli beraberliği önemli yer teşkil etmektedir. Hz. Peygamber "sana kesin bilgi gelinceye kadar Rabbine ibadet etmeye devam et"¹⁷⁸ emrinin gereğini hayatında bizzat yaptığı gibi ümmetine de ibadetin hikmetine dönük tavsiye ve tevcihlerde bulunmuştur. Meselâ namaz ibadetine bir de bu gözle bakmak gerekir. Şekil-ruh dengesini mükemmel sağlandığı bir ibadet olarak namazın ritüelden ciddi farkları bulunmaktadır. Ritüelleri ibadete benzeyen ve bir geleneği bulunan dini hareketler olarak görmek daha uygun olur. Ritüeller Allah ile doğrudan ilişki kurulan ve birlikte zaman geçirilen namaz gibi değildir. Âyinler bir ritüel olabilir, dindarlık şuurunu diri tutabilir ama hiçbir zaman ibadetin bizzat kendisi gibi olmaz. Bizatihi ibadet olarak namazın hususi bir önemi vardır. Çünkü namazda 'doğrudan Allah ile iletişim kurma' bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in âhirette kendisine komşu olmak için duâ isteyen sahâbîye "secdelerini artırarak bana yardım et"¹⁷⁹ demesi, "kulun Allah'a en yakın olduğu anın secde anı olduğunu söylemesi"¹⁸⁰ namaz ibadetinin ruhu ve hikmeti ile ilgili işaretler vermektedir.

VII. Dindarlığın Sünnet ile İlişkisi ve Bir Sünnet Tanımı Denemesi

¹⁷⁶ Râzî, *Tefsir-i Kebir*, XVII, II, (I-XXXII), Beyrut 1934.

¹⁷⁷ Ahmed Emin, "Arap Edebiyatında Hikmet", (çev.: Zeynep Arkan), *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, sayı: 26, s. 213.

¹⁷⁸ Hıcr, 15/99.

¹⁷⁹ Ebû Dâvud, *Tatavvu'*, 23.

¹⁸⁰ Müslim, *Salât*, 215.

Sürdürülebilir dindarlık, toplumsal dinamikleri ve ma'şerî unsurları gerektirir. Sünnetin dinamik yapısı toplumsal dinamiklerden izler taşır. Çünkü sünnet, sadece faziletli davranışlar değil, İslâm'ın birey ve toplum hayatındaki tezahürüdür. Hz. Peygamber'in uygulamaları, dindarlaşmayı önceleyen bir toplum inşa etmiştir. Kur'ân'daki hitaplar çoğunlukla cemi sıygasıyla gelmiştir. Birbirine imtihan halinde insanlardan kulluk ve takvayı hedef edinen bir topluluk olmaları istenmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de "ba'duküm min ba'd/Bazınız, bazınızdandır" ibâresi kadınların dindarlaşmada erkeklerle aynı fırsat verildiğinin ifade ettiği bağlamında geçtiği¹⁸¹ gibi, evlenilmesi haram kılınanlar bağlamında geçmiştir¹⁸². Dindarlaşma, kadınlar ve erkeklerin müşterek katkıları ile gerçekleşecektir. Toplumun dindarlaşmasına erkekler ve kadınların katkı sunması umulur. "İyilik ve takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın"¹⁸³ âyeti bize toplumsal dindarlaşmayı lamak için de yardımlaşmayı emretmektedir. O halde dindarlaşma bireysel bir görev olmasının yanında toplumsal bir görevdir. Cemaatle namaz kılmak ferdî namaz kılmadan 27 derece daha üstün olması cami merkezli bir dini sosyalleşmeyi teşvik eder. Cami merkezli dini sosyalleşme, toplumsal dindarlaşmayı destekler. Çağdaş Küresel Medeniyetin temel paradigmasında kadın birey ve erkek bireyin birbirinden bağımsız hazzı ve mutluluğunun bulunduğunu söylemek yanlış olmaz. İslâmî dindarlaşma, bireylerin ve özellikle karşıt cins bireylerin birbirinden bağımsızlıklarını desteklemez. Birbiriyle uyum içinde ihtiyaçlarını karşılıklı olarak tamamlayıcılıklarını destekler. Nitelikli dindarlık, erkek ve kadının birbiriyle ilişkilerinde ilahi ölçüleri esas almasıyla ilgilidir. Utanma kâbiliyeti, karşı cinslerin birbiriyle ilişkisini disipline edip bu ilişkiyi meşrûiyet ve ma'rûfiyet çizgisine çeken bir duygudur. Hz. Peygamber'in, "İlk peygamberlerden itibaren halkın hatırında kalan bir söz vardır: Utanmadıktan sonra dilediğini yap!"¹⁸⁴ gibi hadisleri, utanmanın nebevî ta'lîm ve terbiyede esaslı bir yerinin olduğunu gösterir. Birey olarak insanın hayattaki en büyük imtihanının karşıt cinsle olan imtihanı olduğu,¹⁸⁵ düşünülürse dindarlıkta hedef seviye olan 'kulluk/ubûdiyet'¹⁸⁶ hâlinin gerçekleşmesinin de bu imtihanı başarmakla ilgili olduğu düşünülebilir. "Allah sizin imanınızı zayıf edecek değildir"¹⁸⁷ âyetinde ve "Kim evlenirse imanının yarısını tamamlamış gibi olur. Kalan yarısı hususunda Allah'tan korksun"¹⁸⁸ hadisinde kullanılan iman kavramı nitelikli ve derin bir dindarlık anlamını çağrıştırmaktadır.

¹⁸¹ Âl-i İmrân, 3/195.

¹⁸² Nisâ, 4/25.

¹⁸³ Mâide, 5/2.

¹⁸⁴ Buhârî, Enbiyâ 54, Edeb 78; Ebû Dâvûd, Edeb 6; İbni Mâce, Zühd 17.

¹⁸⁵ Nisâ, 4/28.

¹⁸⁶ Bakara, 2/221.

¹⁸⁷ Bakara, 2/143.

¹⁸⁸ Heysemî, Mecmeu'z-zevâid, IV, 464, (hadis no: 7310).

Bu bağlamda ‘İslâm’, dindarlaşma sürecinin kabulü, ‘iman’ da bu sürecin gerçekleşmesi olarak algılanabilir. Dindarlaşma zihinsel bir bağlılığı değil, ontolojik bir bağlılığı gerektirir. Hayata aksetmemiş ve uygulamaya dökülmemiş zihinsel bağlılık doğru dindarlık olarak nitelenemez. "Bedeviler iman ettik dediler. Onlara şunu söyle: Henüz iman gönüllerinize yerleşmediğine göre, sadece boyun eğdiniz"¹⁸⁹ meâlindeki ayet, imanın bir dindarlaşma süreci olduğu ifade etmektedir.

Hz. Peygamber’in rahle-i tedarisinde hikmet dolu bir söz olarak yer bulan “iyilik, nefsin uygun gördüğü ve yapılmasını kalbin onayladığı şeydir. Günah ise içini tırmalayan ve başkaları sana yap diye nice nice fetvâlar verse bile içinde şüphe ve tereddüt uyandıran şeydir” hadisi¹⁹⁰ dindarlığın Allah ile olan ilişkimizdeki bir ihtimam ve itinâ olduğuna işaret eder. Kimin için dindar olunur sorusu, nebevî ta’lim ve tedriste cevabını şöyle bulur: Allah için dindar olunur. Dünyada sergilediği samimi dindarlığın cevabını ahiret hayatında bulacağı inancı, ‘mümin bir gönülde’ yer bulur. Hz. Peygamber’in göğsüne işaret ederek ‘takvâ buradadır’ buyurması¹⁹¹ da dindarlığın öncelikle iç tutarlılığı ve samimiyeti gerektirdiğini anlatır.

Toplumlar zamana uyarlanabilen ama ana damarı ve karakteristiği bozulmadan sürdürülebilir geleneklerle ayakta kalabilirler.¹⁹² Gelenek, tarihi süreç içinde hayatın doğal akışıdır. Sosyal ontoloji ya da içtimâi fitrat gibi tanımlamalar, tarihin akışı içinde doğal, hissedilen ve yaşanan bir fenomen olarak geleneği açıklayabilir. Bu açıdan gelenek, somut dindarlık anlamında ‘es-sünne’nin toplumsal tezahürüdür.

Hz. Peygamberin en büyük başarısı oluşturduğu yeni toplum ve yeni gelecektir yani sünnettir.¹⁹³ Sünnet, Müslüman toplum tarafından benimsenmiş ve uygulanmış dindarlığın bizzat kendisi olmuştur. Sünnet, kendine mahsus karakteristik özellikleri olan bir hayat tarzıdır. Bir hayat tarzının her asra uygulanabilen dinamik ve esnek bir yanının da bulunması gerekir. Tarih sahnesine çıkan her yeni hayat tarzı, yaşamak için toplumsallaşmaya ve zamana dayanıklı geleneğe ihtiyaç duyar. Hz. Peygamberin sünneti de önce toplumsallaşma ve gelenekselleşme aşamalarını tamamlayarak zaman aşımına dayanabilmiştir. Kur’ân’ın tenkit ettiği pagan geleneklerdir, güzel gelenek değil. Nisâ suresinin 26. âyetini “Allah sizi, sizden öncekilerin ‘güzel geleneklerine’ eriş-tirmek ister” şeklinde anlamak yanlış olmaz.

Dindarlaşma, târihin akışı içinde kendi geleneğini de kurmuştur. Toplumda ve tarihte bir karşılığı bulunan dini gurupları, kendine özgü gelenekleri

¹⁸⁹ Hucurât, 49/14.

¹⁹⁰ Müsned, IV, 227-228; Dârimî, Büyü’ 2.

¹⁹¹ Müslim, Birr, 30.

¹⁹² Selahattin Polat, “Sünnetin Hayata İntikalindeki Gerilim Noktaları, Açmazlar ve Problemler”, *Sünnetin Bireysel ve Toplumsal Değişimdeki Rolü Sempozyumu*, 2008, s. 189.

¹⁹³ Selahattin Polat, “Hadis ve Sünnetin Mahiyeti”, s. 16.

olan dindarlaşma okulları olarak görmeyi düşünmek gerekir. Çünkü dindarlaşma, gelenekle gelişmektedir. Hadis edebiyatı Müslüman toplumların toplumsal hafızası olarak dindarlığın sürdürülebilirliği anlamında geleneği beslemiş, takviye etmiş ve desteklemiştir. Müslümanların temel arşiv mirası olan hadis külliyatı, dindarlığın sürdürülebilirliği bağlamında toplumsal hafızayı ‘es-sünne’ye göre devamlı taze tutmanın tedârikçisi olmuştur. Çünkü nebevî sünnet, bize dindarlaşmanın her çağda imkânı hakkında da ipuçları sunmuştur. Nebevî sünneti sonraki asırlara taşıyan ehl-i hadîs te rivâyet malzemesini işlerken dindarlığı ‘ciddiyet’ ve ‘İslâm toplumunu ahlâkî olarak ele alma’ olarak görmüşlerdir¹⁹⁴. Rivâyet malzemesi, beşer tâkati dâhilinde ilahi ‘yasa’, ‘ilke’ ve ‘kuralların’ hayata geçirilebilirliği adına ‘yapılabilecekler’ ile ilgili fikir vermiştir.

Müslüman dindarlaşmasının doğasında nazarîlikten ziyade pratiklik vardır. Kur’ân-ı Kerîm’de muhkem âyetleri hayatında tatbik yönelenler övülmüş, teorik yanı ağır basan müteşabih âyetlere dalmak iyi karşılanmamıştır. Şöyle buyrulmuştur:

Sana kitabı indiren O’dur. Onun (Kur’ân) bir kısım âyetleri muhkemdir ki bunlar kitabın esasıdır, diğerleri ise müteşabihtir. Kalplerinde sapma meyli bulunanlar, fitne çıkarmak ve onu (kişisel arzularına göre) te’vil etmek için ondaki müteşabihlerin peşine düşerler. Hâlbuki onun te’vilini ancak Allah bilir; bir de ilimde yüksek pâyeye erişenler. Derler ki: Ona inandık, hepsi rabbimiz katındandır. (Bu inceliği) yalnız akliselim sahipleri düşünüp anlar.¹⁹⁵

Hz. Peygamber faydasız ilimden Allah’a sığınmıştır.¹⁹⁶ Hz. Peygamber “size yasakladıklarımın kaçınmın, emrettiğim şeyleri de gücünüz yettiğince yapın. Sizden önceki ümmetleri çok soru sormaları ve peygamberleriyle ters düşmeleri helak etmiştir”¹⁹⁷ buyurmuştur. Hz. Peygamber’in çizdiği dindarlaşma profilinde günahlardan kaçınmak sevaplarda ilerlemeden önce gelmektedir. Takvâ mümin olmanın ayrılmaz vasfı ve Kur’ân’ın rehberliğinden yararlanmanın ön şartıdır.¹⁹⁸ “Şüpheleniğin şeyi bırak şüphelenmediğin şeye bak”¹⁹⁹ hadisi bunu destekler. “Helal belli haram da bellidir. Bu ikisi arasında şüpheli şeyler vardır. Kim şüpheli şeyleri terkederse dinini ve haysiyetini korumuş olur”²⁰⁰ hadisi de bunu destekler. Günümüzde dinin pratik hayata dökülmesinden uzaklaşma anlamına gelebilecek yönelimler taşıyan tartışma ortamları

¹⁹⁴ Christopher Melchert, “Ehl-i Hadis’in Dindarlık Anlayışı”, (çev.: Abdulvahap Özsoy), *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, sayı: 22, s. 309.

¹⁹⁵ Âl-i İmrân, 3/7.

¹⁹⁶ Nesâî, İstiâze, 64.

¹⁹⁷ Müslim, Fedâil, 130.

¹⁹⁸ Bakara, 2/2.

¹⁹⁹ Tirmizî, Sıfetu’l-kıyâme ve’r-rakâik ve’l-vera’, 60; Nesâî, Eşribe, 50; Dârimi, Buyû’, 1.

²⁰⁰ Buhârî, Buyû’, 3.

oluşturma gayretlerine rastlıyoruz. Günümüzün acı gerçeği yaşayan değil tartışan Müslüman olma eğilimidir. Oysa din sadece iman değil ameldir.²⁰¹ Dinin teorik konularında derinleştikçe pratiklerinde bir azalmanın olduğu görülüyor.

Sünnet, vahiyle desteklenmiş, ilkeli olmak anlamında kitâbî (kitaplı) bir hayat tarzıdır. Modern çağda dindarlaşma ve bu dindarlığını sürdürebilme sorunu sünnetin güncellenmesini ve uygulamaya dökülmesini, elle tutulur, gözle görülür müşahhas uygulamaların oluşmasını gerektirmiştir. Modernleşme, semâvî yanı bulunan bir ilkesellik anlamında kitâbî (kitaplı) bir hayat tarzına meydan okumuş ve uygulanabilirliğini zorlaştırmıştır.

Modern zamanlarda dinin teorik konularını kendisine sermaye edinen birçok entellektüel, İslâm'ın en temel pratiklerini bile yapmayabiliyor. Aslında onların bu tutumu, kendilerinin de dinden uzak kimseler olmadıkları imajını verme, dinin pratiklerindeki zayıf noktalarını bu yolla kapama gibi bir psikolojik arkapanı da taşıyor. Günümüzde gençlere, kıyamet alametlerinin sahipliği, Mehdi, Deccal, Hz. İsa'nın nüzülü gibi dini polemiklerin zevkli geldiğini gözlemliyoruz. Dini polemiklerden zevk alan gençlik, meselâ kadın erkek ilişkilerinde İslâm'ın koyduğu düsturların nesiller boyu yaşatılmasında sorumluluk üslenerek ve taşıyacak, aile kurup aile yaşatacak bir yönelim ve sorumluluk içinde görünmüyor.

Dindarlık tartışmalarında dikkat çeken bir soru bulunmaktadır. Son yıllarda ülkemiz, 'Dindarlığı kendimiz için düşünmek' ile 'dindarlığı başkaları için düşünmek' arasında gidip gelen çoğulculuk bağlamında tartışmalara sahne olmaktadır. Burada iki hususu unutmamak gerekir. Dindarlık, düşünmekten ziyade uygulamaya dökülmesi gereken bir olgudur. Dindarlıkla ilgili düşünce üretimi pratik dindarlığı artırmamaktadır. İkinci olarak şunu belirtmek gerekir. Bireysel dindarlık ve toplumsal dindarlığın birbirini karşılıklı olarak desteklemesi gerekir. Sakıncalı olan bu iki olgunun birbirinin yerine ikamesidir. Dindarlığı başkaları için düşünme, bireysel dindarlaşma azim ve gayretimizin önünde bir engel haline gelmemelidir. Bireysel dindarlık da toplumsal dindarlığın yerine ikame edilmemelidir. Çünkü toplumsal bir desteği olmayan bireysel dindarlığın sürdürülebilirliği risklidir ve bu durum, toplumsal dindarlık hedefinin askıya alınmamasını gerektirir.

Toplumda 'dindar' kelimesine yüklenen anlamın olumsuzlaşması, gençlerin dindarlaşma tercihinde bulunmalarını da olumsuz etkilemektedir. Günahlarını paylaşma açan ve kendini dindar gösterecek tüm belirtilerden kaçan bir erkeğin 'dindarlığını' ifade edebildiğini söyleyemeyiz. Bedeninin görseliğini paylaşma açarak kendini dindar gösterecek belirtilerden kaçmış olan bir genç kızın da 'dindarlığını' ifade edebildiğini söyleyemeyiz.

'Kimse başkasının hayatına karışmasın' tezi dindarlığı geliştirebilir mi?

²⁰¹ İsmail Lütfi Çakan, *Ümmet Risâlesi*, İstanbul 2016, s. 31.

Başkasının hayatına sıfır müdahale üzerine kurulu bir dindarlaşmanın sürdürülebilirliği söylenemez. Çünkü dindarlaşmada genişleme isteği ve istidadı da bulunur. Başkalarını dindarlaştırma arzusu da bulunmayan bir dindarlaşmanın tutarlılığı tartışılır. Bu sebeple dindarlaşmanın doğasında ‘dindarlaştırma’ da vardır. Dindarlaşmayı zedeleyen işler son tahlilde insan şeref ve haysiyetini zedeleyen şeylerdir, toplumsal yönü vardır. Tutarlı dindarlaşma, insan şeref ve haysiyetinin ortaya çıkması, görünür hale gelmesi²⁰² gibi hayırlı bir sonuca da neden olmaktadır.

Dindarlaşma hayatın güzelliklerini yaşamaya engel değildir. Allah’ın verdiği nimetler içinde helal olanlar keyfe kâfidir. Hz. Peygamber dindarlaşmada aşırıya kaçmayı nehyetmiş ve “Bazılarına ne oluyor ki benim ruhsat verdiğim bir hususu işitmelerine rağmen yerine getirmekten kaçınıyorlar! Sizin Allah’ı en iyi bileniniz ve O’ndan en çok korkanınız benim”²⁰³ buyurmuş, hiç evlenmeme, bütün geceleri ibadetle geçirme ve ömrünün tamamında oruç tutma şeklinde bir dindarlık düzenlemesi yapmak isteyen üç sahâbîyi kınamıştır.²⁰⁴

Yukarda modernleşmenin Müslümanların kendilerini dindarlık açısından güncellemeleri ihtiyacını getirdiğini belirtmiştik. Dindarlık sünnet ile tezâhür ve tebârüz etmektedir. İsmail Lütfi Çakan, ‘Dindarlık’ isimli çalışmasında anlamlı ve sağlıklı bir dindarlığın ancak örnek kul, son Resul Hz. Peygamber’in sünneti çerçevesinde gerçekleşebileceğini belirtmiştir²⁰⁵. Çalışmasında yaptığı en önemli vurgu dindarlaşmanın dinin sınırları içerisinde olması gerektiğidir. Bu açıdan bakarsak bizim yapmayı düşündüğümüz sünnet tanımı; (a) sünnet-dindarlık ilişkisini izhar etmeli ve (b) dindarlaşmanın, dinin sınırları içinde olması gerektiğini ifade etmelidir. Bu iki esas doğrultusunda Sünnet, “Allah’ın sınırları içinde güncel dindarlaşma biçimidir”. Tanımımızda ‘güncel’ kelimesini kullanmamızın nedeni de Sünneti sadece ‘uygulanmış dindarlık’ değil, ‘her çağda uygulanabilen dindarlık’ olarak anlamanın daha doğru olacağı düşüncesinden hareketledir.

VIII. Sonuç

Bu çalışma boyunca ifade edilen hususlardan hareketle şu tespitleri yapmak mümkündür:

(1) Kitâb ve sünnet arasındaki ilişki dindarlık eksenli bir ilişkidir. Kitâb bir hayat tarzı talebi, sünnet de bunun kabul edilerek uygulanmasıdır.

(2) Sünnet, İslâm’ın pratik yaşanabilirliğidir. Yapısı gereği toplumsallıkla ve geleneksellikle varlığını sürdürebilir. Bireysel olarak sünnete bağlılık, toplumsallıkla desteklenmedikçe yürütülemez.

²⁰² İsmail Lütfi Çakan, *Dindarlık*, s. 72.

²⁰³ Buhârî, İ’tisâm 5; Müslim, Fedâil, 127.

²⁰⁴ Buhârî, Nikâh, 1; Müslim, Nikâh, 5.

²⁰⁵ İsmail Lütfi Çakan, *Dindarlık*, s. 36.

(3) Çağdaş küresel medeniyet, dindarlığın ifâde edilebilirliğini olumsuz et-kilemiştir. ‘İfâde edilemeyen dindarlık’, dindarlığın tabiatı açısından baktığı-mızda dindarlık değildir. Kişilikle bütünleşmesi olmayan bir dindarlık da sür-dürülemez. Bu kişilik de sünnet ile inşâ edilir.

(4) Din, sünnet ile tavazzuh ve tebeyyün eder, ete kemiğe bürünür. Yaşan-mayan, sözden uygulamaya inmeyen bir dinin anlamı olmaz. Bu açıdan dîn, te-deyyündür. Te-deyyün, ilâhî ilke, kural ve yasalar anlamında el-kitâb/Kitâbullâh doğrultusunda bir teğayyürdür. Kendini değiştirmeden din-darlık olmaz. Te-deyyün, kişiyi fitrata (ontolojiye) götüren bir değişimdir.

(5) Sünnet, kitâbın hikmet ile birlikte yaşanmasıdır. Hikmet, ilahi emir ve yasakların anlamlarının da idrak edilmesidir. Hikmetsiz dindarlaşıma, şekilci ve hurafeci dindarlığa götürür.

“Yeni Sünnet Tanımları Bağlamında Sünnet-Dindarlık İlişkisi Üzerine Bazı Mülâhaza-lar”

Özet: Modernleşmenin İslâmî dindarlığın uygulanabilirliğini ve sürdürülebilirliğini tehdit etmesi, sünnetin güncellenmesi ihtiyacını getirmiştir. Sünnetin güncellenmesi ihtiyacı da yeni sünnet tanımlarını beraberinde getirmiştir. Sünnetin güncellenmesine niçin ihtiyaç du-yulmuştur? sorusunun cevabını aramak bizi dindarlığı yeniden düşünmeye sevk etmektedir. Çünkü sünnet ile dindarlık arasındaki ilişki yapısal ve doğal bir ilişkidir. Dindarlığın doğası ile sünnetin doğası birbiriyle uyuşmaktadır. Bu sebeple son yüzyılda Müslümanları seslen-dirdiği ‘sünnetin ihyası’ ya da ‘sünnete sarılma’ söylemlerini dindarlık ihtiyacının dışı vur-ması olarak görmek yanlış olmaz. Sünnetin bu bağlamda yeniden ele alınarak tanımlanması, zihinsel karışıklığa da son verecektir. Modern dönemde dindarlaşımanın pratiğe dönüşme-sinde kavramların zihinlerde oturmuş olmasının da olumlu etkisi olacaktır. Çünkü zihinsel karışıklık davranışlarda da bir karmaşaya neden olmaktadır. Bu makalede modern sünnet tanımları ile dindarlık tanımları ele alınmıştır. Bu tanımların ilişkili olduğu kitab, sünnet ve hikmet kavramları da irdelenmiştir. Bunun sonucunda sünnetin, bir çeşit dindarlık olarak anlaşılması ve tanımlanmasının önünde bir engel bulunmadığı değerlendirilmiştir.

Atıf: Şemsettin KIRIŞ, “Yeni Sünnet Tanımları Bağlamında Sünnet-Dindarlık İlişkisi Üze-rine Bazı Mülâhazalar”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XV/2, 2017, ss. 7-41.

Anahtar kelimeler: Dindarlık, Sekülerlik, Kitâbullâh, Hikmet, Sünnet